

SAVREMENO REGULISANJE SLOBODE RELIGIJE ILI UVJERENJA U BOSNI I HERCEGOVINI, HRVATSKOJ, SRBIJI I CRNOJ GORI

Ehlimana Memišević *

1. UVOD

Sloboda religije temeljno je ljudsko pravo koje je u svom razvoju prošlo kroz različite faze – od neslobode, odnosno prinude, preko tolerancije, do pune slobode religije i (nereligijskih) uvjerenja. Taj razvoj pratili su i različiti mehanizmi zaštite ovog prava,¹ kao i različiti modeli uređenja odnosa između religijskog i političkog autoriteta. U osnovi se mogu identifikovati tri modela ovog odnosa: model državne religije, model priznatih vjerskih zajednica i model odvajanja.

Na Balkanu su nakon osmanske uprave, u kojoj je postojalo organsko jedinstvo političkog i religijskog autoriteta, uz postojanje konfesionalnih organizacija kršćanskih denominacija i jevreja (*millet*), postojali različiti modeli uređenja odnosa religijskog i političkog autoriteta. Naprimjer, u Srbiji je, nakon sticanja nezavisnosti od turske vlasti, postojao model državne religije. Ustavi koji su donošeni tokom 19. vijeka proglasili su istočno pravoslavnu vjeru vladajućom, ali je bila zajamčena i sloboda svim drugim priznatim vjorama i zakonska zaštita prilikom vršenja obreda.² U Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, koje su bile u okviru Austro-Ugarske, postojao je model priznatih vjerskih zajednica. U okviru prve zajedničke države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, i, kasnije, Kraljevine Jugoslavije (1918–1941) također je postojao model priznatih vjerskih zajednica.³

* Ovaj tekst je napisan posebno za ovo izdanje. Autorica je viši asistent na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

1 Malcolm D. Evans, *Religious Liberty and International Law in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

2 Vladimir Đurić, "Zakonsko uređivanje pravnog položaja crkava i verskih zajednica u Republici Srbiji: od osporavanja do unapređivanja", *Sveske za javno pravo*, god. 4, br. 13, sept. 2013, str. 43.

3 Mustafa Imamović, *Vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji između dva svjetska rata*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2008, str. 7-25.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata 1946. i stvaranja nove, socijalističke države došlo je do radikalnih promjena u pogledu položaja religije u društvu. Usvojen je model odvajanja religije i države, koji je primjenjivan u uslovima jednopartijskog sistema i monopola jedne ideologije – marksizma (model odvajanja s antagonizmom).⁴ Vjera je proglašena privatnom stvari svakog pojedinca. Pravni položaj vjerskih zajednica bio je uređen posebnim zakonom, koji je donesen 1953. godine. Različitim državnim mjerama, kao što su agrarna reforma, nacionalizacija i eksproprijacija, vjerskim zajednicama je oduzet značajan dio imovine i oslabljen njihov društveni značaj.

Ustavom iz 1974. materija regulisanja pravnog položaja crkava i vjerskih zajednica prešla je u nadležnost republika članica, koje su, u periodu između 1976. i 1978, donijele posebne zakone kojima su uredile ovu oblast. Međutim, nije bilo promjene u usvojenom modelu odnosa religije i države, niti u domenu iskazivanja slobode religije. Ti zakoni ostali su na snazi sve do početka procesa demokratizacije 1990. godine i disolucije jugoslavenske federacije (1991–1992).

U nastavku ovog rada analizirat ćemo važeći pravni okvir koji se tiče slobode vjere i položaja vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori.

2. BOSNA I HERCEGOVINA

1.2. Normativni okvir i institucije za zaštitu slobode vjere

Sloboda vjere u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu BiH) zajamčena je Ustavom BiH i ustavima entiteta, Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica i ugovorima zaključenim između države i vjerskih zajednica.

Ustav BiH u čl. II, koji regulira ljudska prava i slobode, jamči pravo na «slobodu mišljenja, savjesti i vjere». Osim toga, istim članom propisano je da će se prava i slobode sadržane u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i njenim protokolima direktno primjenjivati u BiH i da će imati prioritet nad svim ostalim zakonima. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine garantuje «slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja» i «slobodu religije, uključujući privatno i

4 Fikret Karčić, *Religija i pravo: Kratak uvod*, Sarajevo: Connectum, 2011, str. 5.

javno vjeroispovijedanje»⁵. U istom članu zabranjuje se diskriminacija zasnovana na «religiji ili vjerovanju». Osim toga, propisano je da se nijedna osoba ne može lišiti državljanstva Federacije po osnovu vjere,⁶ a vjeroispovijest je navedena kao jedan od elemenata «vitalnog nacionalnog interesa».⁷

Ustav Republike Srpske (RS) jamči «slobodu misli i opredjeljenja, svjesti i uvjerenja» i «slobodu vjeroispovijesti».⁸ Osim toga, jamči se i kolektivni aspekt prava na slobodu vjere, proglašavanjem da su «vjerske zajednice jednake pred zakonom, slobodne u vršenju vjerskih poslova i vjerskih obreda, mogu osnivati vjerske škole i izvoditi vjersku nastavu u svim školama svih stepena obrazovanja, baviti se privrednim i drugim djelatnostima, primati poklone, stvarati zadužbine i njima upravljati, u skladu sa zakonom».⁹

Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica, usvojenim 28. januara 2004. godine, postavljen je temelj jednoobraznom regulisanju individualnog i kolektivnog aspekta slobode vjere u BiH. Ovim Zakonom predviđena je mogućnost zaključivanja sporazuma između države ili njenih entiteta i vjerskih zajednica o pitanjima od zajedničkog interesa. Do sada su takve ugovore sa državom zaključile Katolička crkva, odnosno Sveta Stolica kao njen univerzalni autoritet¹⁰ i Srpska pravoslavna crkva. U toku su pregovori o ugovoru između Islamske zajednice i države, ali do momenta pisanja ovog rada taj ugovor nije zaključen, jer jedna hrvatska ministrica u Vijeću ministara osporava prijedlog člana ugovora koji govori o specifičnostima islamske vjerske prakse i predviđa ograničavanje te prakse u slučaju ugrožavanja javne sigurnosti, poretka, zdravlja i morala te prava i sloboda drugih. Isto tako, ugovor sa BiH još uvijek nije zaključila ni Jevrejska zajednica.

Zaštita slobode vjere ili uvjerenja u BiH može se ostvariti postupkom pred nadležnim redovnim sudovima ili institucijama za zaštitu ljudskih prava: Ombudsmenom za ljudska prava BiH i Ustavnim sudom BiH.¹¹

5 Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05 i 88/08, čl. 2.

6 Ustav FBiH, čl. 5, st. 2.

7 Ustav FBiH, čl. 17a.

8 Ustav Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05, čl. 25, 28, st. 1.

9 Ustav RS-a, čl. 28, st. 2.

10 Temeljni ugovor između Svete Stolice i Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine - Međunarodni ugovori*, 10/07 (u daljem tekstu Temeljni ugovor) zaključen je 19. aprila 2006. godine i ima status međunarodnog ugovora.

11 Fikret Karčić, *Religija i pravo*, str. 67-70; Nedim Begović, "Ustavni okvir i Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH: normativna projekcija bosanskohercegovačkog sekularizma", *Sveske za javno pravo*, br. 18, 5, 2014, str. 5.

2. 2. Sloboda vjerovanja / uvjerenja i njegovog manifestiranja

Zakon o slobodi vjere u BiH jamči pravo svake osobe na slobodu vjere ili uvjerenja, slobodu prihvatanja i promjene vjere, kao i slobodu da – sam ili u zajednici s drugima, u privatnosti ili javnosti – na bilo koji način ispoljava svoju vjeru ili uvjerenje obredima, pridržavanjem vjerskih propisa, držanjem do običaja i drugih vjerskih aktivnosti.¹² U odnosu na ranije socijalističko zakonodavstvo uočava se učestalo korištenje odrednice «javno» kao područja iskazivanja religije. Na taj način napušta se ranije shvatanje religije kao «privatne stvari» i ograničavanje iskazivanja religije na privatnu sferu pojedinca i prostore vjerskih objekata.¹³

Osim toga, Zakon o slobodi vjere zabranjuje diskriminaciju zasnovanu na vjeri ili uvjerenju, ometanje vjerskih obreda ili drugih vjerskih aktivnosti, napade i oštećenja vjerskih objekata i druge imovine vjerskih zajednica, aktivnosti i djela usmjerena na raspirivanje vjerske mržnje prema bilo kojoj vjerskoj zajednici ili njenim pripadnicima, omalovažavanje ili izrugivanje bilo koje vjere, kao i prisiljavanje osoba na ispoljavanje vjere ili uvjerenja.¹⁴

Sloboda vjere ili uvjerenja štiti se i odredbama krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, u okviru sljedećih krivičnih djela: povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina,¹⁵ ometanja ili sprečavanja vjerskih obreda,¹⁶ odnosno uskraćivanja i ograničavanja slobode vjere i njenog prakticiranja i negiranja prava vjerskih zajednica na jednakost i prakticiranje vjerskih obreda u javnosti¹⁷ i izazivanja nacionalne, odnosno narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti.¹⁸

Međutim, na području BiH napadi na vjerske objekte, groblja i imovinu vjerskih zajednica i uznemiravanje vjerskih službenika još uvijek predstavljaju značajan izazov ostvarenju pune slobode vjere, posebno manjinskih gru-

12 Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 5/04, čl. 4, st. 1 (u daljem tekstu Zakon o slobodi vjere).

13 Fikret Karčić, "Islam u sekularnoj državi: primjer Bosne i Hercegovine", u: *Religija i sekularna država*, ur. Ahmet Alibašić, Sarajevo, 2007, str. 28.

14 Zakon o slobodi vjere, čl. 6.

15 Krivični zakon FBiH, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11 i 59/14, čl. 177; Krivični zakon Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 49/03, čl. 162.

16 Krivični zakon FBiH, čl. 378.

17 Krivični zakon RS-a, čl. 178.

18 Krivični zakon FBiH, čl. 136; Krivični zakon RS-a, čl. 300.

pa na određenom području.¹⁹ Prema izvještajima Međureligijskog vijeća BiH u periodu od 1. novembra 2010. do 31. oktobra 2014. prijavljeno je ukupno 166 napada na vjerske objekte, vjerske službenike i vjernike.²⁰ Najčešća meta napada jesu objekti Islamske zajednice u BiH (77), a zatim slijede objekti Srpske pravoslavne crkve (52), Katoličke crkve (32), Jevrejske zajednice (4) i Hrišćanske adventističke crkve (1). Nadležni organi u BiH uspjeli su identifikovati počinioce u 33% slučajeva.

3. 2. Ograničenja iskazivanja vjere ili uvjerenja

Granice iskazivanja vjere ili uvjerenja date su veoma široko i u skladu s relevantnim međunarodnim aktima i praksom. Naime, Zakon o slobodi vjere predviđa da se javno iskazivanje vjere može ograničiti samo zakonom i u skladu s međunarodnim standardima „kada nadležni organ dokaže da je to neophodno u interesu javne bezbjednosti, zaštite zdravlja, javnog morala, ili sa ciljem zaštite prava i sloboda drugih lica“.²¹

Standardi Evropske konvencije o granicama dopuštenih ograničenja slobode vjere afirmisani su u sudskoj praksi.²² U nekoliko odluka Doma za ljudska prava,²³ kao posebnog tijela uspostavljenog Dejtonskim sporazumom, ustanovljeno je da uništavanje i uklanjanje ostataka porušenih džamija u Republici Srpskoj, odbijanje izdavanja dozvola za njihovu rekonstrukciju, sprečavanje ukopavanja i dr. predstavlja neopravdano ograničenje prava na slobodu vjere, odnosno diskriminaciju muslimanskog stanovništva i povredu prava na mirno uživanje posjeda.²⁴

19 Nedim Begović, “Ustavni okvir...”, str. 6-7.

20 Međureligijsko vijeće u BiH, *Monitoring napada na vjerske objekte i druga mjesta od značaja za crkve i vjerske zajednice u BiH – Zaštita svetih mjesta: godišnji izvještaj*, 1. novembar 2013. – 31. oktobar 2014, Sarajevo 2015.

21 Zakon o slobodi vjere, čl. 14, str. 7.

22 Nedim Begović, “Ustavni okvir...”, str. 7.

23 *Islamska zajednica protiv Republike Srpske*, predmet br. CH/96/29, 11.6.1999. *Islamska zajednica u BiH protiv RS*, predmet br. CH/99/2177, 11.2.2000; *Islamska zajednica u BiH protiv RS*, predmet br. CH/98/1062, 9.2.2001; *Islamska zajednica u BiH (Mrkonjić-Grad) protiv RS*, predmet br. CH/01/7701, 22.12.2003. Sve odluke dostupne su u bazi podataka Doma za ljudska prava na <http://www.hrc.ba/database/searchForm.asp>, pristupljeno 7.5.2015.

24 Manfred Nowak, Tanja Vospernik, “Permissible Restrictions on Freedom on Religion or Belief”, u: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*, ur. Tore Lindholm i dr., Martinus Nijhoff Publishers, 2004, str. 169.

4. 2. Odnos države i vjere: odvajanje uz saradnju

U procesu demokratizacije bosanskohercegovačkog društva zadržan je princip institucionalnog i funkcionalnog odvajanja između države i vjerskih zajednica, naslijeđen iz socijalističkog režima.²⁵

Zakon o slobodi vjere propisuje da su crkve i vjerske zajednice odvojene od države, što znači da: (a) država ne može priznati status državne vjere nijednoj vjeri niti status državne crkve ili vjerske zajednice niti jednoj crkvi ili vjerskoj zajednici, (b) država nema pravo da se miješa u unutrašnju organizaciju i poslove crkava ili vjerskih zajednica, (c) nijedna crkva ili vjerska zajednica ne može uživati posebne državne privilegije u odnosu na druge crkve ili vjerske zajednice a vjerski službenici ne mogu formalno učestvovati u radu političkih ustanova i (d) država može davati materijalnu podršku crkvama i vjerskim zajednicama bez diskriminacije, a posebno diskriminacije na osnovu vjere ili uvjerenja.²⁶

Dakle, za razliku od socijalističkog režima, kojeg je odlikovao sistem odvajanja s ideološkim neprijateljstvom prema religiji, opća tendencija u odnosima religije i države jeste njihova saradnja. To se posebno ogleda u zakonom propisanoj mogućnosti uređivanja pitanja od zajedničkog interesa sporazumom između crkve ili vjerske zajednice i nadležnih državnih ili entitetskih organa vlasti (npr. vjeronauke i dušebrižništva u vojsci).

5. 2. Pravni status crkava i vjerskih zajednica

Crkve i vjerske zajednice u BiH, shodno Zakonu o slobodi vjere, imaju status pravnih lica, koji stiču registracijom pri Ministarstvu pravde BiH. U pogledu načina registracije, Zakon je diferencirao tri kategorije crkava i vjerskih organizacija. Prvu kategoriju čine historijski zasnovane crkve i vjerske zajednice (tradicionalne vjerske zajednice): Islamska zajednica, Srpska pravoslavna crkva, Katolička crkva i Jevrejska zajednica.²⁷ Drugu kategoriju čine crkve i vjerske zajednice koje su prije usvajanja ovog Zakona stekle svojstvo pravnih lica.

Budući da je ovim kategorijama Zakon priznao kontinuitet stečenog pravnog položaja, za registraciju podnose samo prijavu.²⁸ Treću kategoriju čine

25 Fikret Karčić, "Razvoj državnog religijskog prava u Bosni i Hercegovini 1990-2009", *Zbornik radova Mustafa Imamović – 45 godina naučnog i publicističkog rada*, Sarajevo, Gradačac: Institut za istoriju Sarajevo, JU Javna biblioteka "Alija Isaković" Gradačac, University Press Sarajevo, 2010, str. 365.

26 Zakon o slobodi vjere, čl. 14, st. 1-4.

27 Zakon o slobodi vjere, čl. 8, st. 2.

28 Zakon o slobodi vjere, čl. 16, st. 3.

nove crkve i vjerske zajednice, koje za registraciju uz prijavu podnose i sljedeće dokumente: a) statut ili drugi temeljni akt vjerske zajednice iz kojeg je vidljiv sadržaj i način ispovijedanja vjere, obavljanja vjerskih obreda, područje i način djelovanja; b) dokument o službenom vjerskom naučavanju; c) potpise 300 građana – sljedbenika i d) odluku o osnivanju vjerske zajednice usvojenu od najmanje 30 osnivača i potpisanu od strane poglavara zajednice, njegovog zamjenika ili drugih ovlaštenih predstavnika.²⁹

Kako bi se spriječilo neopravdano odugovlačenje donošenja odluke o registraciji, što je praksa Evropskog suda za ljudska prava okvalifikovala kao kršenje člana 9 Evropske konvencije,³⁰ Zakon propisuje da će se nova vjerska zajednica smatrati registrovanom ukoliko Ministarstvo pravde u roku od 60 dana od podnošenja prijave ne odluči o prijavi.

Prema Uputi o provedbi Zakona, Ministarstvo pravde ovlašteno je da donese rješenje o brisanju crkve ili vjerske zajednice iz Registra crkava u sljedećim uslovima: a) ukoliko mjerodavno tijelo crkve ili vjerske zajednice donese odluku o njezinom prestanku, b) ako tijelo sudske vlasti pravomoćno utvrdi da crkva ili vjerska zajednica svojim djelovanjem poziva ili potiče na vjersku, nacionalnu ili rasnu mržnju ili drugi oblik nesnošljivosti među građanima Bosne i Hercegovine (...) ili na neki drugi način narušava duhovni integritet i mentalno zdravlje radi ukorjenjivanja i širenja doktrine.³¹ Na rješenje o odbijanju registracije ili brisanje iz registra crkava i vjerskih zajednica moguće je podnošenje žalbe Vijeću ministara BiH, odnosno pokretanje upravnog spora pred Sudom BiH u roku od tri mjeseca od konačnog rješenja Vijeća ministara.

6. 2. Autonomija crkava i vjerskih zajednica

Zakon o slobodi vjere omogućava autonomno djelovanje crkava i vjerskih zajednica, koje svoju unutrašnju organizaciju samostalno uređuju u «skladu sa svojim internim propisima, zakonima i naučavanjem».³² Državnim organima zabranjeno je i miješanje prilikom izbora, imenovanja ili smjene vjerskih velikodostojnika i osoblja crkava i vjerskih zajednica, koje one vrše u skladu sa svojim propisima i potrebama.³³

29 Zakon o slobodi vjere, čl. 8, 18.

30 Roman Podoprigora, "Freedom of Religion and Discretionary State Approval of Religious Activity", u: *Facilitating Freedom...*, str. 432; Nedim Begović, "Ustavni okvir...", str. 11.

31 Upute o provedbi Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 83/06, čl. 9.

32 Zakon o slobodi vjere, čl. 11, st. 2.

33 Zakon o slobodi vjere, čl. 11, st. 1-3.

Osim osnovne djelatnosti, Zakon o slobodi vjere u BiH omogućava vjerskim zajednicama da mogu osnivati preduzeća i raspolagati i upravljati imovinom, osnivati kulturne, karitativne, zdravstvene i vaspitno-obrazovne ustanove, koje su u pravima izjednačene sa ustanovama čiji su osnivači država ili drugi ovlašteni osnivači, odnosno baviti se svim aktivnostima koje nisu zakonom zabranjene.³⁴ Ova mogućnost predstavlja novinu u odnosu na socijalistički period, kada su vjerske zajednice mogle obavljati samo vjerske obrede i vjerske poslove,³⁵ pod prijetnjom krivičnih sankcija za kršenje tih propisa.

7. 2. Finansiranje i imovina crkava i vjerskih zajednica

Crkvama i vjerskim zajednicama zajamčeno je pravo na stjecanje, posjedovanje i raspolaganje vlastitom imovinom i imovinskim pravima.³⁶ Država može pružati materijalnu podršku vjerskim organizacijama za «očuvanje kulturne i istorijske baštine, zdravstvene djelatnosti, obrazovne, karitativne i socijalne usluge», pod uslovom da se spomenute usluge pružaju bez bilo kakve diskriminacije, a posebno diskriminacije na osnovu vjere ili uvjerenja.³⁷ Osim toga, donacije i prihodi crkava i vjerskih zajednica tretiraju se u skladu sa zakonima i propisima koji se odnose na neprofitabilne, obrazovne i karitativne organizacije, u čemu se ogleda indirektna finansijska pomoć. Za razliku od rješenja u nekim drugim državama, o čemu će biti kasnije riječi, uplate za penzijsko, zdravstveno i invalidsko osiguranje vjerskim službenicima uplaćuju vjerske zajednice.³⁸ Međutim, Zakonom o slobodi vjere država se obavezala regulirati penzijsko, invalidsko i zdravstveno osiguranje vjerskih službenika, posebnim propisom, koji još uvijek nije donesen.³⁹

Budući da je nakon Drugog svjetskog rata znatan dio imovine vjerskih zajednica bio podvrgnut mjerama nacionalizacije, eksproprijacije i agrarne reforme,⁴⁰ Zakonom je garantovano pravo na restituciju oduzete imovine na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine⁴¹ i predviđeno donošenje posebnog zakona kojim će se urediti to pitanje. Međutim, do momenta pisanja ovog rada, do usvajanja takvog zakona nije došlo.

34 Zakon o slobodi vjere, čl. 10.

35 Fikret Karčić, "Razvoj državnog religijskog prava...", str. 365.

36 Zakon o slobodi vjere, čl. 12, st. 1-2.

37 Zakon o slobodi vjere, čl. 14, st. 4.

38 Zakon o slobodi vjere, čl. 13, st. 1.

39 Zakon o slobodi vjere, čl. 13, st. 4.

40 Fikret Karčić, "Vakufi i reprivatizacija", *Glasnik*, Rijaset Islamske zajednice u SFRJ, br. 3, 1991, str. 267-272.

41 Zakon o slobodi vjere, čl. 12, st. 3.

8. 2. Vjeronauka u javnim školama

Zakonom o slobodi vjere zajamčeno je pravo na vjersku pouku u vjerskim, kao i u javnim i privatnim ustanovama predškolskog nivoa, osnovnim školama i višim nivoima obrazovanja. Međutim, proces uvođenja konfesionalne vjeronauke u Bosni i Hercegovini počeo je nakon prvih višestranačkih izbora 1991/92. godine. Naime, već 1992. godine pravoslavna vjeronauka uvedena je u osnovne škole na teritorijama pod kontrolom Vojske Republike Srpske kao obavezan predmet. Godine 1994. Ministarstvo obrazovanja Bosne i Hercegovine uvelo je vjeronauku u osnovne i srednje škole kao izborni predmet za koji je prethodno bila potrebna roditeljska saglasnost.⁴²

Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH iz 2003. godine predviđeno je da će škole «unapređivati i štiti vjerske slobode, toleranciju i kulturu dijaloga» i da će učenici pohađati časove vjeronauke samo ako su u skladu s njihovim ubjeđenjem ili ubjeđenjima njihovih roditelja.⁴³ Ne navodi se mogućnost ograničenja prava učenika na vjersku pouku, niti minimalni broj učenika koji je potreban kako bi se organizovali časovi vjerske pouke u određenoj školi.⁴⁴

Način organiziranja i izvođenja vjeronauke razlikuje se u entitetima, Brčko Distriktu, kao i kantonima unutar Federacije Bosne i Hercegovine. U Federaciji Bosne i Hercegovine, uglavnom, ima status obavezno izbornog predmeta, koji, kada se izabere, postaje obavezan za cijelu školsku godinu, ili u određenim slučajevima, i za cijelo osnovno ili srednje obrazovanje.⁴⁵ U osnovnim školama časovi vjeronauke se, osim u Tuzlanskom i Sarajevskom kantonu, izvode dva puta sedmično,⁴⁶ dok se u srednjim školama, uglavnom, izvodi jedan čas sedmično. Međutim, u Unsko-sanskom i Zeničko-dobojskom kantonu vjeronauka se izvodi dva časa sedmično u srednjim školama, dok se u Tuzlanskom kantonu ne izvodi u trećem i četvrtom razredu, a u Kan-

42 Ahmet Alibašić, "Religious Education in Public Schools in Bosnia and Herzegovina: Towards a Model Supporting Coexistence and Mutual Understanding", Open Society Fund, Sarajevo, 2009, str. 8.

43 Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 18/03, čl. 9.

44 Zlatibroka Popov, Anne Mette Ofstad, "Religious Education in Bosnia and Herzegovina", u: Zorica Kuburić, Christian Moe ur., *Religion and Pluralism in Education: Comparative Approach in the Western Balkans*, Novi Sad: CEIR, 2006, str. 73-106.

45 Zlatibroka Popov, Anne Mette Ofstad, "Religious Education...", str. 78.

46 U Sarajevskom kantonu časovi vjeronauke izvode se jednom sedmično tokom cijelog osnovnoškolskog obrazovanja, dok se u Tuzlanskom kantonu od I do III razreda izvodi jedan čas, zatim od IV do VI dva časa i u VII i VIII jedan čas vjeronauke. Podaci preuzeti sa zvanične stranice Rijaseta Islamske zajednice u BiH: http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=21065&Itemid=1182, pristupljeno 25.7.2015.

tonu Sarajevo u četvrtom razredu srednjih škola.⁴⁷ U Republici Srpskoj kao i u Brčko Distriktu vjeronauka je obavezna u osnovnom, ali ne i srednjem obrazovanju. Međutim, Vlada Brčko Distrikta je 20.5.2015. godine usvojila Prijedlog odluke o povećanju trajanja nastave i uvođenju nastavnih predmeta «Katolički vjeronauka», «Islamska vjeronauka» i «Pravoslavna vjeronauka» u osnovne i srednje škole Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.⁴⁸ Naime, predviđeno je da se od školske 2015/16. godine izvode dva časa vjeronauke u osnovnim školama, od četvrtog do devetog razreda, i jedan čas u prvom razredu srednjih škola uz obavezno osiguranje alternativnog predmeta. Osim toga, predviđeno je sukcesivno uvođenje vjeronauke u ostalim razredima srednjih škola. U Republici Srpskoj, da bi se organizovali časovi vjeronauke, potrebno je da u jednoj školi ima minimalno 30 učenika određene vjeroispovijesti.

Međutim, veliki nedostatak trenutnog modela konfesionalne vjeronauke predstavlja nepostojanje alternativnog predmeta za učenike koji ne odaberu vjeronauku, u velikom broju kantona. Iako su poduzete određene aktivnosti na uvođenju alternativnog predmeta i u drugim kantonima, do sada takav predmet postoji u Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom i Sarajevskom kantonu i Brčko Distriktu.⁴⁹ Kako bi se prevazišli nedostaci trenutnog modela, a postigli ciljevi vjerske pouke, postoje prijedlozi da se simultano uključe časovi konfesionalne vjeronauke, alternativnog predmeta i jednogodišnjeg predmeta religijskih studija u nastavne planove i programe državnih škola.⁵⁰

47 Podaci preuzeti sa zvanične stranice Rijaseta Islamske zajednice u BiH: http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=21065&Itemid=1182, pristupljeno 25.7.2015.

48 Podaci preuzeti sa zvanične stranice Vlade Brčko Distrikta: <http://www.bdcentral.net/index.php/ba/vlada/sa-sjednica-vlade/3318-odrana-81-izvanredna-sjednica-vlade-brko-distrikta-bih>, pristupljeno 25.7.2015.

49 U Tuzlanskom kantonu kao alternativni predmet izvodi se *Kultura religija* ili *Historija religija*, u Zeničko-dobojskom kantonu predmet *Kultura i zajednica*, a u Kantonu Sarajevo, u osnovnim školama predmet *Društvo, kultura, religija*, dok se u srednjim školama izvodi predmet *Kultura religija*. U Brčko Distriktu vjeronauka se do sada izvodila samo u osnovnim školama i predmet *Životne vještine i stavovi*, kao alternativni. Međutim, od školske 2015/16. predviđeno je uvođenje vjeronauke i u prvi razred srednje škole uz obavezno osiguranje alternativnog predmeta za učenike koji ne žele pohađati vjeronauku. Do momenta pisanja ovog rada nije bio izrađen nastavni plan i program. Pogledati: <http://www.bdcentral.net/index.php/ba/vlada/sa-sjednica-vlade/3318-odrana-81-izvanredna-sjednica-vlade-brko-distrikta-bih>, pristupljeno 25.7.2015.; Jasmina Mehmedović, "Organizacija religijske nastave u javnim školama BiH i zemalja regiona", *Religija i tolerancija*, vol. XII, br. 22, 2014, str. 304-307; Ahmet Alibašić, "Religious Education...", str. 9.

50 Ahmet Alibašić, "Religious Education...", str. 4.

9. 2. Pružanje vjerskih usluga u javnim institucijama i pitanje priznanja vjerskih praznika

U pogledu zadovoljenja vjerskih potreba osoba u javnim institucijama, naročito u oružanim snagama i zatvorima, ostvarena je konkretna saradnja između države i crkava i vjerskih zajednica. Zakon o službi u oružanim snagama BiH propisuje da vojna lica imaju pravo obavljati vjerske aktivnosti u skladu s posebnostima svake od vjera. Načini organiziranja i provođenja tih aktivnosti u Oružanim snagama BiH, kao i obaveza države da obezbijedi finansiranje vjerske službe u vojsci, uređeni su ugovorima između Ministarstva odbrane BiH i vjerskih zajednica.⁵¹ Pripadnici oružanih snaga imaju pravo na ishranu u skladu s nacionalnim i vjerskim običajima.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija BiH, također, garantuje pravo zatvorenika na zadovoljavanje vjerskih potreba, kao i obavezu kazneno-popravnih zavoda da, u saradnji s vjerskim zajednicama, stvore pretpostavke za ostvarenje navedenog prava.⁵²

Zakon o slobodi vjere u BiH ne tretira pitanje vjerskih praznika. Temeljni ugovor između Svete Stolice i BiH predvidio je obavezu države da donese poseban zakon kojim će se za sve katolike u zemlji kao neradni dani priznati nedjelje i sljedeće svetkovine: 6. januar (Bogojavljanje), Tijelovo, 15. august (Uznesenje blažene djevice Marije), 1. novembar (Svi sveti) i 25. decembar (Božić). Međutim, još uvijek ne postoji državni zakon o vjerskim praznicima, ali se Ramazanski i Kurban-bajram, kao i pravoslavni i katolički Božić i Uskrs slave kao javni praznici. U FBiH i Brčko Distriktu, radi zadovoljenja vjerskih ili tradicijskih potreba, uposlenici imaju pravo na četiri slobodna dana u jednoj kalendarskoj godini, od kojih su dva plaćena, dok u RS-u imaju pravo na tri slobodna dana ali bez prava na naknadu plate.⁵³

10. 2. Vjera i pravni sistem

Za reguliranje bračnih i porodičnih pitanja, a za muslimane i nasljednih i za dužbinskih pitanja, u BiH su se religijska prava primjenjivala do polovine

51 Zakon o službi u oružanim snagama Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 88/05, 53/07, 59/09, 74/10 i 42/1, čl. 29.

52 Nedim Begović, "Ustavni okvir...", str. 12.

53 Nedim Begović, "Ustavni okvir...", str. 12.

20. st. Nakon ukidanja religijskih sudova u socijalističkoj Jugoslaviji 1946, pravno su valjani samo građanski brakovi sklopljeni pred nadležnim državnim organom. Vjericima je ostavljena mogućnost da nakon zaključivanja građanskog braka zakluče brak i prema vjerskim propisima pred nadležnim svećenikom, odnosno vjerskim službenikom. Međutim, vjerski brak ne proizvodi nikakve građanskopravne posljedice. Takva situacija zadržana je i u važećem porodičnom zakonodavstvu BiH.⁵⁴

Praksa redovnih sudova i Ustavnog suda BiH potvrdila je princip odvojenosti religije i prava u BiH.⁵⁵ Međutim, postojeće zakonodavstvo BiH osigurava građanskopravne posljedice normama crkvenog ili prava vjerske zajednice koja reguliraju status pravnih osoba unutar crkve ili vjerske zajednice.⁵⁶ Osim toga, čl. 10 Temelnog ugovora predviđa da „crkvene pravne osobe mogu kupovati, posjedovati, koristiti ili otuđivati pokretna i nepokretna dobra, te stjecati i otuđivati imovinska dobra, prema odredbama kanonskog prava i zakonodavstva Bosne i Hercegovine“.

Dakle, Ustav BiH, kao i ustavi entiteta daju opće garancije slobode vjere ili uvjerenja u skladu s međunarodnim normama. Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica, usvojenom 28. januara 2004. godine, postavljen je temelj jednoobraznom regulisanju individualnih vjerskih prava i sloboda i kolektivnih prava crkava i vjerskih zajednica u BiH. Ovim Zakonom predviđena je mogućnost zaključivanja sporazuma između države ili njenih entiteta i vjerskih zajednica o pitanjima od zajedničkog interesa, kao i mogućnost dodjeljivanja materijalne podrške za djelovanje vjerskih zajednica od strane države. Dakle, u pogledu odnosa religije i države zadržan je model njihovog funkcionalnog i institucionalnog odvajanja, koji je dopunjen konceptom uzajamne saradnje. Konkretna saradnja ostvarena je na odgojno-obrazovnom, karitativnom, socijalnom, zdravstvenom i dr. području.

54 Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 35/05, 31/14, izričito navodi mogućnost zaključenja vjerskog braka nakon građanskog, čl. 7, st. 3, dok Porodični zakon Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 54/02, 63/14 i Porodični zakon Brčko Distrikta, *Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine*, br. 23/07 ne sadrže izričitu odredbu o mogućnosti zaključenja vjerskog braka nakon građanskog, ali propisuju obaveznu građansku formu braka.

55 Nedim Begović, “Ustavni okvir...”, str. 13.

56 Zakon o slobodi vjere, čl. 8, st. 6.

3. HRVATSKA

1. 3. Normativni okvir i institucije za zaštitu slobode vjere

Najvažnije pravne garancije slobode vjere u Hrvatskoj sadržane su u Ustavu Republike Hrvatske,⁵⁷ Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica⁵⁸ i ugovorima zaključenim između države i vjerskih zajednica.⁵⁹

Ustav Republike Hrvatske jamči slobodu savjesti i vjeroispovijesti i slobodno javno očitovanje vjere ili drugog uvjerenja.⁶⁰ Vjerske zajednice jednake su pred zakonom, odvojene od države i mogu javno obavljati vjerske obrede, osnivati škole, učilišta, druge zavode, socijalne i dobrotvorne ustanove te upravljati njima, a u svojoj djelatnosti uživaju zaštitu i pomoć države.⁶¹

Sklopanjem međunarodnih ugovora između Republike Hrvatske i Vatikana 1996. i 1997. godine, donošenjem Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica 2002. godine, sklopanjem ugovora o pitanjima od zajedničkog interesa s drugim crkvama i vjerskim zajednicama pravno je operacionalizirana ustavna garancija o slobodi vjere građana Republike Hrvatske. Radi provedbe ovih akata 2013. godine osnovana je Komisija za odnose s vjerskim zajednicama.⁶²

57 Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 85/10.

58 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Narodne novine*, br. 83/02, 73/13.

59 Osim četiri Ugovora sa Svetom Stolicom, Republika Hrvatska zaključila je sljedeće ugovore s crkvama i vjerskim zajednicama: Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Islamske zajednice u Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa, *Narodne novine*, br. 196/03, 86/14; Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Srpske pravoslavne crkve u Republici Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa, *Narodne novine*, br. 196/03; Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Evangeličke crkve u Republici Hrvatskoj i Reformirane kršćanske crkve u Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa, *Narodne novine*, br. 196/03; Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Evandeoske (Pentekostne) crkve u Republici Hrvatskoj, Kršćanske adventističke crkve u Republici Hrvatskoj i Saveza baptističkih crkava u Republici Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa, *Narodne novine*, br. 196/03; Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Bugarske pravoslavne crkve u Hrvatskoj, Hrvatske starokatoličke crkve i Makedonske pravoslavne crkve u Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa, *Narodne novine*, br. 196/03; Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Koordinacija židovskih općina u Republici Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa, *Narodne novine*, br. 4/12; Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa, *Narodne novine*, br. 4/12 (ovim ugovorom stavljen je van snage Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Koordinacija židovskih općina u Republici Hrvatskoj); Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Saveza crkava »Riječ života«, Crkve cjelovitog evanđelja i Protestantske reformirane kršćanske crkve u Republici Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa.

60 Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 85/10, čl. 40.

61 Ustav Republike Hrvatske, čl. 40, st. 1.

62 Uredba o osnivanju Komisije za odnose s vjerskim zajednicama i Ureda Komisije za odnose s vjerskim zajednicama, *Narodne novine*, br. 126/13, čl. 1.

Isto kao i u Bosni i Hercegovini, zaštita slobode vjere u Hrvatskoj, osim u postupku pred redovnim sudovima, može se ostvariti i u postupku pred institucijama za zaštitu ljudskih prava: Ombudsmenom za ljudska prava («pučki pravobranitelj»)⁶³ i Ustavnim sudom Republike Hrvatske.⁶⁴

2. 3. Sloboda vjere / uvjerenja i njegovog manifestiranja

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica fokusira se na pitanje zaštite i ostvarenja kolektivne dimenzije prava na slobodu vjere. Crkva ili vjerska zajednica definira se kao zajednica fizičkih osoba koje ostvaruju slobodu vjeroispovjedi jednakim javnim obavljanjem vjerskih obreda i drugim očitovanjima svoje vjere, upisana u Evidenciju vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj.⁶⁵

Izričito je zabranjeno onemogućavanje drugih vjerskih zajednica ili građana bez vjerskog uvjerenja da slobodno javno očituju vjeru ili drugo uvjerenje, kao i širenje netrpeljivosti prema drugim vjerskim zajednicama i njihovim vjernicima ili drugim građanima.⁶⁶ Osim toga, sloboda vjere ili uvjerenja i njihovog manifestiranja štiti se i krivičnim zakonodavstvom. Naime, Kazneni zakon, u okviru krivičnih djela protiv ljudskih prava i temeljnih sloboda, pod «povredom slobode vjeroispovijesti» podrazumijeva sljedeća krivična djela: uskraćivanje ili ograničavanje slobode savjesti i vjeroispovijesti, javnog očitovanja vjere ili drugog uvjerenja; uskraćivanje prava jednakosti vjerskoj zajednici koja djeluje u skladu sa zakonom u Republici Hrvatskoj; uskraćivanje ili ograničavanje javnog obavljanja vjerskih obreda, osnivanja škola, učilišta, zavoda, socijalnih ili dobrotvornih ustanova.⁶⁷ Osim toga, zaštita slobode vjeroispovijesti pruža se i zabranom povrede ravnopravnosti i javnog podsticanja na nasilje i mržnju.

U izvještajima Američke ambasade o poštivanju vjerskih sloboda u Hrvatskoj u periodu od 2000. do 2010. navode se slučajevi nasilja i prijetnji upućenih vjernicima, vjerskim institucijama i dužnosnicima, nepoštivanja vjerskih simbola svih vjerskih skupina, napada na vjerske objekte, uglavnom, Srpske pravoslavne crkve i dr. Ovi napadi, prema navodima svećenika Srpske pravoslavne crkve, imaju za cilj zastrašivanje pripadnika srpske manjine kako bi se spriječilo njihovo prakticiranje vjere, te obeshrabrio povratak srpskih izbjeglica.⁶⁸

63 Ustav Republike Hrvatske, čl. 93; Zakon o pučkom pravobranitelju, *Narodne novine*, 76/12, čl. 21.

64 Ustav Republike Hrvatske, čl. 129.

65 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Narodne novine*, br. 83/02, 73/13, čl. 1.

66 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 3.

67 Kazneni zakon, *Narodne novine*, br. 125/11, 144/12, čl. 130.

68 Izvještaj Američke ambasade o poštivanju vjerskih sloboda u Hrvatskoj za 2010. godinu. Dostupno na: http://zagreb.usembassy.gov/vijesti/izvjestaji/vjerska_prava.html, pristupljeno 19.5.2015.

3. 3. Ograničenja iskazivanja vjere ili uvjerenja

U skladu s međunarodnim normama, ograničenja iskazivanja vjere ili uvjerenja mogu biti opravdana samo ako su propisana zakonom, ili ako su u cilju zaštite javne bezbjednosti, poretka, zdravlja, morala i zaštite prava i sloboda drugih.⁶⁹

Budući da se fokusira na kolektivnu dimenziju slobode vjere ili uvjerenja, Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica propisuje da sadržaj i način obavljanja vjerskih obreda i drugih očitovanja vjere vjerskih zajednica ne smije biti protivan pravnom poretku, javnom moralu ili štetiti životu i zdravlju ili drugim pravima i slobodama njenih vjernika i drugih građana.

U predmetu br. U-III-3785/2009, Ustavni sud usvojio je ustavnu tužbu apelantice Đ.I. uz obrazloženje da su joj presudom Upravnog suda, kojom je odbijena tužba protiv rješenja Ministarstva unutrašnjih poslova, odnosno odbijanjem zahtjeva za izdavanje lične karte s fotografijom na kojoj nosi maramu, došlo do neopravdanog miješanja u ustavno pravo na slobodno javno očitovanje vjere. Naime, članom 8 Pravilnika o obrascima i evidenciji osobnih iskaznica predviđeno je da se uz zahtjev za izdavanje lične karte prilažu dvije fotografije lica, «otkrivena čela, bez pokrivala za glavu i to tako da 70 do 80% visine fotografije pokazuje glavu osobe od brade do tjemena», uz izuzetak starijih osoba koje «prema narodnim običajima nose maramu ili kapu kao sastavni dio nošnje».⁷⁰

Pozivajući se na presudu Evropskog suda za ljudska prava u predmetu *Bayatyan protiv Armenije*, Ustavni sud je utvrdio da je Pravilnik iz 2002. doveo do neustavnih učinaka u odnosu na pravo na slobodu vjeroispovijesti, odnosno slobodu iskazivanja vjere, zajamčeno čl. 9 Evropske konvencije o ljudskim pravima i čl. 40 Ustava Republike Hrvatske.⁷¹ Nakon podnošenja ustavne tužbe apelantice donesen je novi Pravilnik, kojim je član 8 Pravilnika iz 2002. izmijenjen i predviđa da se «na fotografiji osobe koja radi vjerskih ili medicinskih razloga nosi pokrivalo za glavu moraju vidjeti obrazi, brada i čelo».⁷²

4. 3. Odnos države i vjere: odvajanje uz saradnju

Ustavom Republike Hrvatske proglašena je jednakost vjerskih zajednica i njihova odvojenost od države. Osim toga, vjerske zajednice mogu, u skladu sa

69 Manfred Nowak, Tanja Vospernik, "Permissible Restrictions", str. 147-172.

70 Pravilnik o obrascima i evidenciji osobnih iskaznica, *Narodne novine*, br. 148/02. i 155/08, čl. 8, st. 2-3.

71 Odluka Ustavnog suda u predmetu br. U-III-3785/2009 od 18. juna 2014. Dostupno na: [http://sljeme.usud.hr/usud/praksaw.nsf/be5fa793f66de8a2c1257c9b002ff8fc/c12570d30061ce54c-1257cf0028df63/\\$FILE/U-III-3785-2009.pdf](http://sljeme.usud.hr/usud/praksaw.nsf/be5fa793f66de8a2c1257c9b002ff8fc/c12570d30061ce54c-1257cf0028df63/$FILE/U-III-3785-2009.pdf), pristupljeno 22.5.2015.

72 Pravilnik o obrascima i evidenciji osobnih iskaznica, *Narodne novine*, br.118/2013.

zakonom, javno obavljati vjerske obrede, osnivati škole, učilišta, druge zavode, socijalne i dobrotvorne ustanove te upravljati njima, a u svojoj djelatnosti uživaju zaštitu i pomoć države.

Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica predviđena je mogućnost zaključivanja ugovora između države i vjerskih zajednica o pitanjima od zajedničkog interesa. Međutim, ugovorima s Vatikanom, koji imaju karakter međunarodnih ugovora, uspostavljen je poseban režim za Katoličku crkvu. Prema J. Tempermanu, praksa dodjeljivanja posebnog pravnog položaja Rimskoj katoličkoj crkvi posebnim ustavnim priznanjem i / ili zaključivanjem konkordata s Vatikanom teško se može pomiriti s modelom odvajanja države i religije. Dakle, postoji diskrepancija između ustavom proglašene svjetovnosti države i aktuelne državne prakse.⁷³ U ovom, prema nekim autorima, konkordatskom⁷⁴ odnosno «stimulativnom» modelu odnosa između države i religije osigurava se diferenciran tretman brojčano značajnijim vjerskim grupama zbog različitih historijskih, društvenih i političkih razloga.⁷⁵

Ustavni sud Republike Hrvatske je 1. januara 2004. godine razmatrao prijedlog za pokretanje postupka za ocjenu ustavnosti Ugovora između Vatikana i Republike Hrvatske zbog neusaglašenosti sa čl. 41 Ustava, jer se «osporenim Ugovorima sjedinjuje Crkva s državom, odnosno ustoličuje jedna Crkva kao državna crkva».⁷⁶ Međutim, Ustavni sud je rješenjem odbio prijedlog proglašivši se nenadležnim, budući da se radi o međunarodnim ugovorima.

U razmatranju prijedloga za pokretanje postupka ocjene ustavnosti čl. 163 Uredbe o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva odbrane,⁷⁷ kojim je osnovan samostalni odjel za administrativno pomaganje dušebrižništva Katoličke crkve u oružanim snagama, Ustavni sud je utvrdio da se, u pogledu odnosa između religije i države, radi o odvajanju vjerskih zajednica i države, odnosno autonomiji.⁷⁸

Dakle, iako su država i vjerske zajednice u Republici Hrvatskoj načelno odvojene, one uzajamno sarađuju na pitanjima od zajedničkog interesa, a ta

73 Jeroen Temperman, *State-Religion Relationships and Human Rights Law: Toward a Right to Religiously Neutral Governance*, Leiden-Boston: 2010, str. 133.

74 Slavko Zec, "Pravni temelji prisutnosti i djelovanja Crkve u javnosti u Republici Hrvatskoj", *Riječki teološki časopis*, god. 18, br. 2, 2010, str. 393.

75 Jens Woelk, Nedim Ademović, "Uopšteno o sekularizmu i odnosima države i crkava i vjerskih zajednica", u: *Doktrinarni i praktični aspekti odnosa između države, crkava i vjerskih zajednica i pojedinca*, Sarajevo, 2012, str. 20-21.

76 Rješenje Ustavnog suda u predmetu U-I-825/2001 od 14. januara 2004, dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_02_16_482.html, pristupljeno 22.5.2015.

77 Uredbe o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva odbrane, Narodne novine, 26/12, čl. 163.

78 Matija Miloš, "Hrvatske zajednice u (protu)većinskoj prvi svjetovne države", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 3, br. 2, 2014, str. 659-660.

saradnja proširena je i na nedominantne ili netradicionalne religije.⁷⁹ To je potvrđeno i Ugovorom između Republike Hrvatske i Svete Stolice o pravnim pitanjima. Naime, u članu 1 tog ugovora propisano je da su «država i Katolička crkva, svaka u svom poretku, neovisne i samostalne», ali su se obavezale «da će međusobno surađivati u brizi za cjelovit duhovni i materijalni razvoj čovjeka i u promicanju općega dobra».

5. 3. Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Hrvatskoj

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica daje status pravnih lica vjerskim zajednicama, koji one stižu u postupku registracije pri Ministarstvu nadležnom za poslove opće uprave.⁸⁰ U pogledu načina registracije Zakon je diferencirao dvije vrste vjerskih zajednica. Prvu kategoriju čine «postojeće vjerske zajednice», koje su na dan stupanja na snagu Zakona djelovale kao pravne osobe u Republici Hrvatskoj. One se upisuju u Evidenciju podnošenjem prijave za upis.⁸¹

Drugu kategoriju čine «novoosnovane vjerske zajednice». One se upisuju se u Evidenciju podnošenjem zahtjeva za upis.⁸² Uz zahtjev treba dostaviti i: a) akt iz kojeg je vidljivo da vjerska zajednica ima najmanje 500 vjernika, b) akt iz kojeg je vidljiv sadržaj i način očitovanja vjere, obavljanja vjerskih obreda, područje i način djelovanja vjerske zajednice, c) akt iz kojeg je vidljivo da je novoosnovana vjerska zajednica kao zajednica vjernika prije podnošenja zahtjeva bila upisana u registar udruga najmanje pet godina.⁸³

Ministarstvo donosi rješenje o upisu vjerske zajednice u Evidenciju.⁸⁴ Ukoliko ocijeni da su sadržaj i način obavljanja vjerskih obreda i drugih očitovanja vjere protivni pravnom poretku, javnom moralu ili štete životu i zdravlju ili drugim pravima i slobodama vjernika i drugih građana, prijava, odnosno zahtjev za upis će se odbiti.⁸⁵ Zakon, također, predviđa mogućnost da Ministarstvo donese rješenje o brisanju vjerske zajednice iz Evidencije pod sljedećim uslovima: a) ako nadležno tijelo vjerske zajednice donese odluku o njenom prestanku, b) ako je pravomoćnom sudskom odlukom utvrđeno da

79 Jeroen Temperman, *State-Religion Relationships*, str. 135.

80 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 6.

81 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 5, st. 1.

82 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 5, st. 2.

83 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 21, st. 1.

84 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 22, st. 1.

85 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 22, st. 2.

vjerska zajednica svojim djelovanjem poziva ili potiče na vjersku, nacionalnu ili rasnu mržnju ili drugi oblik nesnošljivosti među građanima Republike Hrvatske, c) ako Ministarstvo u provođenju nadzora nad djelovanjem vjerske zajednice utvrdi da su sadržaj i način obavljanja vjerskih obreda i drugih očitovanja vjere protivni pravnom poretku, javnom moralu ili štete životu i zdravlju ili drugim pravima i slobodama njenih vjernika i drugih građana.⁸⁶ Protiv rješenja o upisu ili odbijanju upisa i brisanju vjerske zajednice iz Evidencije Zakon predviđa mogućnost pokretanja upravnog spora⁸⁷

Za razliku od zakonskih rješenja u Bosni i Hercegovini i Srbiji, u Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica u Hrvatskoj ne postoji propis da će se nova vjerska zajednica smatrati registrovanom ukoliko nadležno ministarstvo ne odluči o prijavi vjerske zajednice u određenom roku.

U Evidenciji je trenutno upisano više od četrdeset vjerskih zajednica, ali se u njoj ne nalazi Katolička crkva. Naime, Ministarstvo uprave ustanovilo je posebnu Evidenciju pravnih osoba Katoličke crkve.⁸⁸ Osim toga, Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj nije upisana u Evidenciju kao jedinstvena vjerska zajednica, već su samo upisani njeni organizacijski oblici.⁸⁹

6. 3. Autonomija crkava i vjerskih zajednica

Postojeći pravni okvir omogućava autonomno djelovanje crkava i vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj. U skladu sa članom 2 Zakona, vjerske zajednice samostalno i slobodno određuju unutarnju organizaciju; tijela upravljanja, njihovu hijerarhiju i nadležnosti; tijela i osobe koje predstavljaju vjersku zajednicu i njene organizacijske oblike; sadržaj i način očitovanja vjere; održavanje veza sa svojom centralom i drugim vjerskim zajednicama; udruživanje s drugim vjerskim zajednicama; i druga pitanja svoga djelovanja u skladu s Ustavom Republike Hrvatske.⁹⁰

Osim prava na obavljanje vjerskih obreda, Zakonom je još načelno uređeno pravo vjerskih zajednica na osnivanje škola i drugih obrazovnih ustanova

86 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 23, st. 1.

87 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 22, st. 3, čl. 23 st. 2.

88 Ugovor između Republike Hrvatske i Svete Stolice o pravnim pitanjima, *Narodne novine – Međunarodni ugovori*, br. 02/97, čl. 2.

89 Jasmin Milić, "Pravni i činjenični status vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj", *Hrvatska pravna revija*, br. 3, 2008, str. 9-15; Vladimir Lončarević, "Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica te njihovo stjecanje pravne osobnosti u Republici Hrvatskoj. Dostupno na: <http://www.reformator.hr/Pdf/Vjerske%20zajednice%20u%20Hrvatskoj%20Loncarevic.pdf>, pristupljeno 21.5.2015.

90 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 2.

bilo kojeg stepena, te njihovo pravo pristupa djelatnostima javnog informisanja i njihovog obavljanja.⁹¹ Sva druga statusna prava vjerskih zajednica uređuju se potpisivanjem ugovora s Vladom Republike Hrvatske.⁹²

Međutim, Zakon propisuje da država «može» zaključiti ugovor o pitanjima od zajedničkog interesa s vjerskim zajednicama. Budući da nisu bili jasni kriteriji odabira vjerskih zajednica s kojima će zaključiti ugovor, Vlada Republike Hrvatske je 23. decembra 2004. donijela Zaključak, u kojem se kao uslov za zaključenje ugovora predviđa:⁹³ 1) da su vjerske zajednice djelovale na području Republike Hrvatske na dan 6. aprila 1941. godine i nastavile djelovanje u kontinuitetu i da broj vjernika prelazi brojku od šest hiljada, prema posljednjem popisu stanovništva i 2) da je povijesna vjerska zajednica evropskog kulturnog kruga. Osim toga, predviđeno je da se crkve ili vjerske zajednice nastale izdvajanjem iz «matičnih» vjerskih zajednica smatraju novom crkvom, odnosno vjerskom zajednicom, a početkom njihovog djelovanja smatra se dan izdvajanja, odnosno osnivanja.⁹⁴

Zbog strogosti uslova i nejednake primjene, ovaj Zaključak bio je predmet ocjene ustavnosti, a kasnije i spora pred Evropskim sudom za ljudska prava.⁹⁵ Naime, nakon odbacivanja prijedloga za ocjenu ustavnosti zbog nenadležnosti, Savez crkava «Riječ života», Crkva cjelovitog evanđelja i Protestantska reformirana kršćanska crkva podnijeli su tužbu Evropskom sudu za ljudska prava protiv Republike Hrvatske. Evropski sud utvrdio je da se Zaključak nije primjenjivao po jednakoj osnovi za sve vjerske zajednice, pa je došlo do različitog postupanja bez objektivnog i razumnog opravdanja.⁹⁶ Zahtjevi tužitelja djelimično su ispunjeni,⁹⁷ a ugovor o pitanjima od zajedničkog interesa Vlada je s navedenim crkvama zaključila 24. septembra 2014. godine.⁹⁸

91 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 10, 11, 19.

92 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 13-16.

93 Tijana Vukojičić Tomić, «Pravni i finansijski aspekti položaja vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj», *Pravni vjesnik*, god. 30, br. 3-4, 2014, str. 218.

94 Tijana Vukojičić Tomić, «Pravni i finansijski aspekti...», str. 219.

95 Samir Vrabec, «Vjerska prava i slobode i sekularizacija u kontekstu pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji», u: *Kultura, identitet, društvo - evropski realiteti*, Brekalo, Miljenko i dr. (ur.), Osijek, Zagreb: Odjel za kulturologiju Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu, 2014, str. 556.

96 Presuda u predmetu Savez crkava «Riječ života» i ostali protiv Hrvatske, zahtjev br. 7798/08, od 9. decembra 2010. Dostupno na: <https://uredzastupnika.gov.hr/UserDocsImages/arhiva//SAVEZ.pdf>, pristupljeno 20.5.2015.

97 Samir Vrabec, «Vjerska prava i slobode...», str. 556; Presuda u predmetu Savez crkava «Riječ života» i ostali protiv Hrvatske, zahtjev br. 7798/08, od 9. decembra 2010.

98 Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Saveza crkava »Riječ života«, Crkve cjelovitog evanđelja i Protestantske reformirane kršćanske crkve u Republici Hrvatskoj o pitanjima od zajedničkog interesa, *Narodne novine*, br. 112/14.

7. 3. Finansiranje i imovina crkava i vjerskih zajednica

Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica predviđeno je da vjerske zajednice mogu sticati sredstva prihodima od svoje imovine, iz dobiti trgovačkih društava u kojima imaju dionice ili udio, obavljanjem karitativne, odgojno-obrazovne, kulturne, umjetničke ili druge općekorisne djelatnosti, prodajom vjerskih izdanja ili suvenira, od pružanja vjerskih usluga, od nasljedstva i darova, od dobrovoljnih priloga (u novcu, uslugama ili radovima) fizičkih i pravnih osoba.⁹⁹

Zakon predviđa mogućnost direktnog finansiranja iz državnog budžeta, a visina prihoda utvrđuje se «na osnovu vrste i kulturnog, historijskog i dr. značaja vjerskih objekata, djelovanja vjerske zajednice na odgojno-obrazovnom, socijalnom, zdravstvenom i kulturnom području, njenog doprinosa nacionalnoj kulturi, kao i humanitarnom i općekorisnom djelovanju vjerske zajednice».¹⁰⁰ Osim toga, predviđeno je da se vjerskim zajednicama može dodjeljivati i namjenska pomoć posebno za izgradnju i obnovu objekata vjerske zajednice,¹⁰¹ i da svećenici i drugi vjerski službenici vjerske zajednice ostvaruju prava iz penzijskog, zdravstvenog i socijalnog osiguranja, u skladu s posebnim propisima.¹⁰²

Međutim, za Katoličku crkvu uspostavljen je poseban režim finansiranja zbog nadzakonskog učinka međunarodnih ugovora zaključenih s Vatikanom. Ugovorom o gospodarskim pitanjima, Republika Hrvatska obavezala se da će mjesečno iz godišnjeg državnog budžeta davati iznos koji odgovara dvjema prosječnim bruto platama pomnoženim s brojem župa koje postoje u Republici Hrvatskoj.¹⁰³ Osim toga, obavezala se i vratiti Katoličkoj crkvi imovinu koja joj je oduzeta u vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine, odnosno naći odgovarajuću zamjenu ili isplaćivati novčanu naknadu za imovinu koju nije moguće vratiti.¹⁰⁴ Prema istraživanju o finansiranju Katoličke crkve u Hrvatskoj svi porezni obveznici na godišnjoj razini u budžete crkvenih pravnih osoba uplaćuju oko 650 miliona kuna godišnje.¹⁰⁵

99 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 17, st. 1.

100 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 17, st. 2.

101 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 17, st. 3.

102 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 18, st. 1.

103 Zakon o potvrđivanju Ugovora između Svete Stolice i Republike Hrvatske o gospodarskim pitanjima, *Narodne novine*, br. 165/98, čl. 6, st. 2.

104 Zakon o potvrđivanju Ugovora između Svete Stolice i Republike Hrvatske o gospodarskim pitanjima, *Narodne novine*, br. 165/98, čl. 2-5.

105 Ana Benačić, "Financiranje Katoličke crkve u Hrvatskoj", *Sveske za javno pravo*, god. 6, br. 19, mart 2015, str. 43; Matematika vjere: Imamo konačnu cifru kojom porezni obveznici plaćaju vatikanske sporazume, dostupno na: <http://www.lupiga.com/vijesti/matematika-vjere-imamo-konacnu-cifru-kojom-porezni-obveznici-placaju-vatikanske-sporazume>, pristupljeno 25.5.2015.

Ugovorima s drugim crkvama i vjerskim zajednicama, također, uspostavljen je poseban sistem njihovog finansiranja iz državnog budžeta, prema kojem im se dodjeljuje određeni mjesečni iznos kako bi mogle na «doličan način nastaviti svoje djelovanje na promicanju općeg dobra». Stoga je razumljivo da vjerske zajednice pokazuju veliki interes za zaključivanje ugovora sa državom, koji im bitno proširuju područje djelatnosti i prepoznaju ih kao čuvaru «cjelovitog duhovnog i materijalnog razvoja čovjeka i općeg dobra». Time im daju mogućnost integriranja vlastitih vrijednosti i stavova u društvo, osiguravajući im za te potrebe finansijska sredstva.¹⁰⁶

8. 3. Pružanje vjerskih usluga u javnim institucijama i priznanje vjerskih praznika

Zakonom je vjerskim zajednicama zajamčeno pravo na «dušebrižništvo vjernika» koji se nalaze u zdravstvenim i socijalnim ustanovama, kazneno-popravnim zavodima i zatvorima i Oružanim snagama i policiji. Način ostvarivanja ovog prava, u skladu sa zakonom, uređuje se ugovorima sa crkvama i vjerskim zajednicama.¹⁰⁷

Zakonom o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj više vjerskih praznika ima status državnih praznika, odnosno neradnih dana. To su tzv. «zapovjedani blagdani» kršćanskih crkava koje vrijeme računaju po gregorijanskom kalendaru (Uskrs, odnosno Uskrsni ponedjeljak i Božić), zatim katolički «zapovjedani blagdani» Tijelovo, Velika Gospa i Svi sveti, te «nezapovjedani blagdan» Sveta Tri Kralja ili Bogojavljenje.¹⁰⁸ Vjernici ostalih vjerskih zajednica imaju pravo na plaćeni neradni dan u dane svojih najvećih blagdana (Božić i Uskrs prema julijanskom kalendaru; Ramazanski bajram i Kurban-bajram; Roš Hašana i Jom Kipur; adventistima je zajamčeno pravo na neradnu subotu).¹⁰⁹

9. 3. Vjeronauka u školama

Vjeronauka je u osnovne i srednje škole u Hrvatskoj uvedena u školskoj 1991/92. godini. Katolička crkva utvrđivala je sadržaj i način podučavanja

106 Tijana Vukojičić Tomić, «Pravni i finansijski aspekti...», str. 218.

107 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 14-16.

108 Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, 136/02, čl. 1.

109 Vladimir Lončarević, «Pravni položaj...»

vjeronauke, kao i odgovorne osobe za izvođenje nastave. Pravni okvir za uvođenje vjeronauke bio je uspostavljen tek 1996. godine Ugovorom između Svete Stolice i Republike Hrvatske o saradnji na području odgoja i kulture, kojim se Republika Hrvatska obavezala da će se, u skladu s voljom roditelja ili skrbnika, katolička vjeronauka podučavati u svim javnim osnovnim i srednjim školama i u predškolskim ustanovama.¹¹⁰ U cilju realiziranja odredaba ovog ugovora, Vlada Republike Hrvatske i Hrvatska biskupska konferencija 1999. godine zaključile su Ugovor o katoličkom vjeronauku u javnim školama i vjerskom odgoju u javnim predškolskim ustanovama.¹¹¹

Na temelju tih ugovora, katolička vjeronauka ima status obavezno izbornog predmeta u svim javnim predškolskim ustanovama i osnovnim i srednjim školama. Sadržaj i način podučavanja vjeronauke utvrđuje Hrvatska biskupska konferencija, uz odobrenje Ministarstva nauke, obrazovanja i sporta. Veliki nedostatak modela konfesionalne vjeronauke u osnovnim školama, kao i u Bosni i Hercegovini, jeste nedostatak alternativnog predmeta za učenike koji ne pohađaju vjeronauku. Međutim, u Hrvatskoj, za razliku od osnovnih škola, u srednjim školama postoji alternativni predmet – *Etika*, a oba predmeta podučavaju se jedan čas sedmično.¹¹²

Drugim vjerskim zajednicama mogućnost održavanja vjerske pouke u školama data je tek Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 2002, kojim je predviđeno da se na zahtjev roditelja ili staratelja i uz pristanak djece starije od 15 godina u ustanovama predškolskog odgoja može uvesti vjerski odgoj, odnosno vjeronauka u osnovnim i srednjim školama.¹¹³ Ugovorima s vjerskim zajednicama utvrđeno je da će se vjerski odgoj i nastava vjeronauke održavati pod uslovom da u određenoj školi ili predškolskoj ustanovi ima najmanje 7 učenika pripadnika određene konfesije.¹¹⁴ Međutim, budući da se prema popisu stanovništva iz 2001. godine 87.9% stanovništva izjasnilo kao katolici,¹¹⁵ ostale vjerske zajednice rijetko mogu ostvariti ova prava zagarantovana Zakonom i ugovorima s državom.

110 Zakon o potvrđivanju Ugovora između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture, *Narodne novine – Međunarodni ugovori*, br. 2/97, čl. 1.

111 Ugovor o katoličkom vjeronauku u javnim školama i vjerskom odgoju u javnim predškolskim ustanovama, dostupno na: <http://www.nku.hbk.hr/dokumenti/međunarodni-ugovori/60-katolickivjeronaukugovor>, pristupljeno 22.5.2015.

112 Branko Ančić, Tamara Puhovski, *Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri: Stavovi i iskustva nereligioznih roditelja prema religiji i vjeronauku u javnim školama u Republici Hrvatskoj*, Zagreb: Forum za slobodu odgoja, 2011, str. 30.

113 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 13.

114 Ugovor sa Islamskom zajednicom, čl. 10, Ugovor sa Srpskom pravoslavnom crkvom, čl. 10.

115 Vladimir Lončarević, "Pravni položaj..."

10. 3. Vjera i pravni sistem

U Hrvatskoj je sve do 1946. bilo obavezno zaključivanje crkvenog braka, kada je uvedeno «načelo laiciteta i raskidivosti braka».¹¹⁶ Od 1971. godine, budući da su porodični odnosi bili u republičkoj nadležnost, pitanje braka regulirano je Zakonom o braku i porodičnim odnosima iz 1978, koji se primjenjivao do 1999. godine. Članom 13 određeno je da se brak zaključuje «pred općinskim organom uprave, nadležnim za vođenje matične knjige vjenčanih».¹¹⁷ Takva forma obaveznog građanskog braka trajala je sve do donošenja porodičnog zakona 1998. godine. Međutim, i prije donošenja tog zakona pred Ustavnim sudom Republike Hrvatske pokrenut je postupak ocjene ustavnosti odredbe člana 27, prema kojoj se brak u vjerskom obliku može zaključiti tek nakon što je zaključen građanski brak.

Ustavni sud utvrdio je da zabrana vjenčanja po vjerskom obredu prije zaključenja civilnog braka nije u skladu s garancijom slobode savjesti i vjeroispovijesti iz čl. 40 Ustava. Budući da prema Zakonu iz 1978. vjenčanje po vjerskom obredu nema pravne učinke, bez obzira na to da li je izvršeno prije ili poslije zaključenja građanskog braka i predstavlja čin vršenja vjerskog obreda, država nema pravo ograničavati obavljanje vjerskih obreda.¹¹⁸

Ugovorom sa Svetom Stolicom o pravnim pitanjima predviđeno je da «kanonska ženidba od trenutka sklapanja ima građanske učinke prema odredbama zakonodavstva Republike Hrvatske, ako ugovorne stranke nemaju civilne zapreke i ako su ispunjeni propisi predviđeni odredbama zakonodavstva Republike Hrvatske».¹¹⁹ U skladu s tom odredbom, u novom Porodičnom zakonu predviđeno je da se brak zaključuje u građanskom ili vjerskom obliku. I u ugovorima s drugim vjerskim zajednicama predviđa se da vjersko vjenčanje od trenutka sklapanja ima učinke građanskog braka. Međutim, iako se država obavezala dati «građanske učinke» odlukama crkvenih sudova, Porodični zakon ne uređuje način prestanka braka odlukom crkvenog suda.

Osim toga, postojeće zakonodavstvo Republike Hrvatske osigurava građanskopravne posljedice normama kanonskog prava koje reguliraju status pravnih osoba unutar Katoličke crkve. U Ugovoru o pravnim pitanjima izričito je

116 Alan Uzelac, "Od liberalizma do katolicizma: neki aspekti pravnih odnosa između crkve i države u Republici Hrvatskoj - novo pravno uređenje braka", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, god. 49, br. 3-4, 1999, str. 355.

117 Alan Uzelac, "Od liberalizma do katolicizma...", str. 356.

118 Alan Uzelac, "Od liberalizma do katolicizma...", str. 356.

119 Zakon o potvrđivanju Ugovora između Svete Stolice i Republike Hrvatske o pravnim pitanjima, *Narodne novine*, br. 3/97, čl. 13.

propisano da «Republika Hrvatska priznaje i javnu pravnu osobnost svih crkvenih ustanova koje imaju takvu pravnu osobnost prema odredbama kanonskoga prava». Nadležna crkvena vlast može osnivati, mijenjati, dokidati ili priznavati crkvene pravne osobe, prema odredbama kanonskoga prava. Ugovori s ostalim vjerskim zajednicama ne predviđaju takvu mogućnost. Osim toga, član 10 st. 1 predviđa da «crkvene pravne osobe mogu kupovati, posjedovati, koristiti ili otuđivati pokretna i nepokretna dobra, te stjecati i otuđivati imovinska prava, prema odredbama kanonskoga prava i zakonodavstva Republike Hrvatske».

Dakle, Ustav Republike Hrvatske daje opće garancije slobode vjere ili uvjerenja i njenog ispoljavanja, u skladu s međunarodnim normama. Kolektivni, odnosno institucionalni, aspekt slobode vjere dalje je reguliran Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 2002. godine, kojim je predviđena i mogućnost zaključivanja ugovora između države i vjerskih zajednica o pitanjima od zajedničkog interesa, kao i mogućnost dodjeljivanja finansijskih sredstava za djelatnost vjerskih zajednica. Prema tome, iako su država i vjerske zajednice u Republici Hrvatskoj načelno odvojene, one uzajamno surađuju na pitanjima od zajedničkog interesa. Konkretna saradnja ostvarena je na odgojno-obrazovnom, karitativnom, socijalnom, zdravstvenom i dr. području, a Republika Hrvatska priznaje i građanske učinke vjerskog braka, što nije slučaj niti u jednoj drugoj državi koja je predmet ovog rada. Zbog međunarodnog karaktera ugovora zaključenih s Vatikanom, kao i činjenice da se skoro 90% stanovništva izjašnjava kao katolici, Katolička crkva u Hrvatskoj uživa poseban položaj, iako je Ustav izričito proglasio jednakost vjerskih zajednica.

4. SRBIJA

1. 4. Normativni okvir i institucije za zaštitu slobode vjere u Srbiji

Najvažnije pravne garancije slobode vjere u Srbiji sadržane su u Ustavu Republike Srbije iz 2006¹²⁰ i Zakonu o crkvama i vjerskim zajednicama iz 2006.¹²¹

Ustavom Republike Srbije iz 2006. godine jamči se sloboda misli, savjesti, uvjerenja i vjeroispovijesti, pravo da se ostane pri svom uvjerenju ili vjeroispovijesti ili da se oni promijene prema sopstvenom izboru. Zatim se, u skladu s Evropskom konvencijom, garantira sloboda ispoljavanja vjere ili

120 Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 98/2006.

121 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 36/06.

ubjeđenja vjeroispovijedanja obavljanjem vjerskih obreda, pohađanjem vjerske službe ili nastave, pojedinačno ili u zajednici s drugima, kao i pravo privatnog i javnog iznošenja svojih vjerskih uvjerenja.¹²²

Član 44 Ustava definira položaj crkava i vjerskih zajednica, koje su «ravnopravne i odvojene od države», slobodne da «samostalno uređuju svoju unutrašnju organizaciju, vjerske poslove, da javno vrše vjerske obrede, da osnivaju vjerske škole, socijalne i dobrotvorne ustanove i da njima upravljaju, u skladu sa zakonom». Osim toga, zabranjuje se prinuda u izjašnjavanju o vjerskim i drugim uvjerenjima, kao i diskriminacija u pogledu uživanja ustavnih prava i sloboda na temelju vjerske pripadnosti.

Zakon o pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica je, nakon više pokušaja, donesen 2006. godine. Kao i u Hrvatskoj, ovaj zakon fokusiran je na pitanje zaštite i ostvarenja kolektivne dimenzije prava na slobodu vjere.

U pravnom sistemu Srbije, kao i u ostalim zemljama, zaštita slobode vjere može se ostvariti, osim u postupku pred redovnim sudovima, i u postupku pred Ustavnim sudom i institucijom zaštitnika građana – pokrajinskim i lokalnim ombudsmenom.

2. 4. Sloboda vjerovanja / uvjerenja i njegovog manifestiranja

Sloboda savjesti i vjeroispovijesti, u skladu s Ustavom, jamči se u članu 1 Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama. Sloboda vjeroispovijesti obuhvata: slobodu da se ima ili nema, zadrži ili promijeni vjeroispovijest ili vjersko uvjerenje, slobodu ispovijedanja vjere «pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno – učestvovanjem u bogoslužjenju i obavljanju vjerskih obreda, vjerskom poukom i nastavom, njegovanjem i razvijanjem vjerske tradicije. Dakle, napušta se ranije shvatanje vjere kao isključivo privatne stvari koja se ispoljava u privatnosti doma ili u okviru vjerskih objekata.¹²³

Zabranjuje se podvrgavanje prinudi koja bi mogla ugroziti slobodu vjeroispovijesti i prisiljavanje na izjašnjavanje o vjeroispovijesti ili vjerskim uvjerenjima ili njihovom nepostojanju, kao i uznemiravanje i diskriminacija zbog vjerskih uvjerenja, pripadanja ili nepripadanja vjerskoj zajednici, učestvovanja ili neučestvovanja u bogoslužjenju i vjerskim obredima i korištenja ili nekorištenja vjerskih sloboda i prava.¹²⁴

122 Ustav Republike Srbije, čl. 43.

123 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 1, st. 2.

124 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 2.

Osim toga, sloboda vjere štiti se i odredbama Krivičnog zakona Republike Srbije u okviru sljedećih krivičnih djela: povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina,¹²⁵ sprečavanja ili ograničavanja slobode vjere i slobode ispovijedanja vjere, sprečavanja ili ometanja vršenja vjerskih obreda i prinuđivanja na izjašnjavanje o vjerskom uvjerenju.¹²⁶

U izvještajima Američke ambasade u Srbiji o poštivanju vjerskih sloboda u periodu od 2005. do 2014. godine navode se oblici ograničavanja ili kršenja slobode vjeroispovijesti kao što su napadi na vjerske objekte, odbijanje vlasti da registrira «netradicionalne» vjerske zajednice, nesankcioniranje napada na manjinske vjerske grupe, odbijanje izdavanja dozvole za izgradnju vjerskih objekata, utjecaj Pravoslavne crkve na sprečavanje rada Makedonske i Crnogorske crkve i njihove registracije i dr.¹²⁷ Međutim, dok se Crnogorskoj i Makedonskoj crkvi upis u Registar osporava jer Srpska pravoslavna crkva ne priznaje njihovu autokefalnost i zato što sadrže dio naziva već registrovane crkve, što je u suprotnosti sa članom 19 Zakona, u Srbiji su istovremeno osnovane dvije islamske zajednice: Islamska zajednica u Srbiji sa sjedištem Mešihata u Novom Pazaru i Islamska zajednica Srbije sa sjedištem u Beogradu, od kojih niti jedna nije upisana u Registar.¹²⁸

Naime, u Registru crkava i vjerskih zajednica evidentirano je da je na temelju Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama i Pravilnika o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i vjerskih zajednica¹²⁹ priznat pravni subjektivitet tradicionalnim crkvama i vjerskim zajednicama: Srpskoj pravoslavnoj crkvi, Rimokatoličkoj crkvi, Evangeličkoj crkvi a.v. Reformatskoj hrišćanskoj crkvi, Evangeličkoj hrišćanskoj crkvi a.v., Jevrejskoj zajednici, Islamskoj zajednici i Eparhiji Rumunske pravoslavne crkve Dakija Feliks sa sjedištem u Deti (Rumunija) i administrativnim sjedištem u Vršcu. Međutim, prema čl. 21 st. 1 Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama u Registar se upisuje: naziv crkve, vjerske zajednice ili vjerske organizacije; sjedište i adresa; organizacioni oblici i teritorijalna organizacija; ime i prezime, adresa i svojstvo lica ovlaštenog da predstavlja i zastupa crkvu, vjersku zajednicu ili vjersku organizaciju; broj i datum rješenja o upisu; broj i datum rješenja o brisanju iz prethodnog registra

125 Krivični zakonik, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, čl. 128.

126 Krivični zakonik, čl. 131.

127 Izvještaji o međunarodnim verskim slobodama Kancelarije za demokratiju, ljudska prava i rad, dostupno na: <http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaji.html>, pristupljeno 7.5.2015.

128 Registar crkava i verskih zajednica. Dostupno na zvaničnoj stranici Ministarstva pravde Republike Srbije: <http://www.mpravde.gov.rs/registar.php?id=1138>, pristupljeno 21.7.2015.

129 Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 64/06.

pravnih lica, kao i sve promjene upisanih podataka. U pogledu Islamske zajednice, u Registru se, za razliku od ostalih crkava i vjerskih zajednica, navodi samo naziv, ali ne i podaci iz člana 21 st. 1.

Na osnovu člana 10 Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama, Islamska vjerska zajednica je tradicionalna vjerska zajednica, koja ima viševjekovni historijski kontinuitet, a čiji je pravni subjektivitet stečen na osnovu posebnih zakona. Članom 15 propisano je da se Islamskoj zajednici priznaje kontinuitet s pravnim subjektivitetom stečenim na osnovu Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije iz 1930.¹³⁰ Islamska zajednica u Srbiji sa sjedištem Mešihata u Novom Pazaru pravni je nasljednik Islamske zajednice u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji, koja je, na osnovu Ustava od 5. novembra 1969, u Socijalističkog republici Srbiji djelovala kroz Sabor Islamske zajednice u Prištini.¹³¹ Shodno tome, ona je nosilac pravnog subjektiviteta stečenog na osnovu Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije iz 1930. Slijedeći analogiju s registracijom Crnogorske i Makedonske crkve, Islamska zajednica Srbije, koja je osnovana 19. februara 2007. godine, trebalo bi da se smatra novom vjerskom zajednicom, na koju će se primjenjivati propisi o registraciji drugih vjerskih organizacija, koje nadležnom Ministarstvu podnose zahtjev za registraciju i koje svojstvo pravnih lica stiču upisom u Registar.¹³² Pri tome, u skladu sa članom 19, koji izričito propisuje da se u Registar ne može upisati vjerska organizacija čiji naziv sadrži naziv ili dio naziva koji izražava identitet crkve, vjerske zajednice ili vjerske organizacije koja je već upisana u Registar ili koja je ranije podnijela zahtjev za upis, Islamska zajednica Srbije ne bi se mogla registrirati pod tim imenom.

130 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 15.

131 Odlukom sa sastanka predstavnika islamskih zajednica s područja bivše Jugoslavije održanog 29. oktobra 1994. u Istanbulu, kojem su prisustvovali čelnici islamskih zajednica Republike BiH, predsjednik predsjedništva IZ-a Kosova, predsjednik Mešihata Islamske zajednice Republike Makedonije, predsjednik Mešihata Islamske zajednice Sandžaka i predsjednik Sabora Islamske zajednice Hrvatske i Slovenije, konstatovano je da, nakon posljednje sjednice održane u Skoplju septembra 1993, Rijaset, reisu-l-ulema i ostali organi IZ-a bivše Jugoslavije ne postoje, da islamske zajednice koje su formirane kao samostalne na području bivše Jugoslavije svoju legitimnost izvode iz šerijatskih propisa i normativnih akata koje utvrđuju zakonodavna tijela tih zajednica, da te zajednice vani predstavljaju legalni čelnici, da će čelnici tih zajednica razvijati duhovno jedinstvo na načelima islamskog bratstva i solidarnosti, te saradivati u interesu islama i svih muslimana na Balkanu i šire. Pogledati: Fikret Karčić, "Disolucija SFRJ i njene posljedice za Islamsku zajednicu", referat podnijet na seminaru *Islamske zajednice u regionu - normativni aspekt*, održanom 17. januara 2008. u Sarajevu. Dostupno na: <https://fikretkarcic.wordpress.com/2009/07/22/disolucija-sfrj-i-njene-posljedice-za-islamsku-zajednicu/>, pristupljeno 25.7.2015.

132 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 20, st. 6.

3. 4. Ograničenja iskazivanja vjere ili uvjerenja

U skladu s međunarodnim normama, Ustav iz 2006. propisuje da se sloboda iskazivanja uvjerenja ili vjeroispovijesti može ograničiti zakonom samo ako je to neophodno u demokratskom društvu, radi zaštite života i zdravlja ljudi, morala demokratskog društva, sloboda i prava građana zajamčenih Ustavom, javne bezbjednosti i javnog reda ili radi sprečavanja izazivanja ili podsticanja vjerske, nacionalne ili rasne mržnje.¹³³

Osim ograničenja individualnog prava na slobodu uvjerenja ili vjeroispovijesti, u skladu s razlozima za ograničenje propisanim u članu 9 st. 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima, Ustav predviđa i mogućnost ograničenja kolektivnog prava na slobodu vjere. Naime, u članu 44 st. 3 propisano je da Ustavni sud može zabraniti vjersku zajednicu ako njeno djelovanje ugrožava pravo na život, pravo na psihičko i fizičko zdravlje, prava djece, pravo na lični i porodični integritet, pravo na imovinu, javnu bezbjednost i javni red ili ako izaziva i podstiče vjersku, nacionalnu ili rasnu netrpeljivost.

U skladu s tim, Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama propisuje da se sloboda iskazivanja uvjerenja ili vjeroispovijesti može podvrgnuti samo onim ograničenjima koja su propisana Ustavom, zakonom i ratifikovanim međunarodnim dokumentima, ako je to neophodno u demokratskom društvu, radi zaštite javne bezbjednosti, javnog reda, morala i zaštite slobode i prava drugih.¹³⁴

4. 4. Odnos države i vjere: odvajanje uz saradnju?

Ustav iz 2006. godine je, kao ustavno načelo, proglasio «svetovnost države». To načelo podrazumijeva da su crkve i vjerske zajednice odvojene od države i da se nijedna religija ne može uspostaviti kao državna ili obavezna. Međutim, nije sasvim jasno da li je riječ o strogoj odvojenosti ili o modelu odvojenosti uz saradnju.¹³⁵

Naime, prema nekim autorima, upravo zbog izričitog proglašavanja svjetovnosti države, riječ je o modelu stroge odvojenosti.¹³⁶ Kao argument

133 Ustav Republike Srbije, čl. 43, st. 3.

134 Ustav Republike Srbije, čl. 43, st. 3.

135 Marija Draškić, "Ustav Srbije: Striktna ili kooperativna odvojenost crkve i države", *Sveske za javno pravo*, br. 12, 4, 2013, str. 37.

136 Tanasije Marinković, "Prilog za javnu raspravu o ustavnosti Zakona o crkvama i verskim zajednicama", *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu*, LIX, br. 1, 2011, str. 383.

ističe se još i činjenica da, za razliku od Ustava iz 1990, nije predviđena mogućnost države da materijalno pomaže vjerskim zajednicama.¹³⁷ Međutim, postoje i stavovi da je riječ o modelu odvojenosti uz saradnju.¹³⁸

O tome je odlučivao i Ustavni sud u postupku ocjene ustavnosti Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama, koji propisuje da država saraduje s vjerskim zajednicama i može pružati materijalnu pomoć crkvama i vjerskim zajednicama, radi «unapređivanja vjerske slobode i ostvarivanja opšteg dobra i zajedničkog interesa».¹³⁹ Ustavni sud utvrdio je da u Srbiji postoji tzv. kooperativni model (odvajanje uz saradnju) ističući da «ustavne odredbe, same po sebi, ne znače sistem potpune separacije crkve od države, već da nema državne crkve i da nema identifikacije države s posebnom religijom i religijom uopšte, te da su crkve i verske zajednice slobodne da samostalno utvrđuju svoju unutrašnju organizaciju i verske poslove i da država ne smije da ometa donošenje i primjenu autonomnih propisa i odluka».¹⁴⁰

5. 4. Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica

Crkve i vjerske zajednice u Srbiji imaju status pravnih lica koji stiču registracijom pri Ministarstvu nadležnom za poslove vjera. U tom pogledu Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama kao subjekte vjerske slobode određuje tradicionalne crkve i vjerske zajednice, konfesionalne zajednice i druge vjerske organizacije.¹⁴¹

Tradicionalne crkve i vjerske zajednice jesu one koje u Srbiji imaju viševjekovni historijski kontinuitet i čiji je pravni subjektivitet stečen na osnovu posebnih zakona, i to: Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Slovačka evangelička crkva a.v., Reformatska hrišćanska crkva i Evangelička hrišćanska crkva a.v., Islamska vjerska zajednica i Jevrejska vjerska zajednica.¹⁴² Konfesionalne zajednice predstavljaju sve crkve i vjerske organizacije čiji je pravni status bio regulisan prijavom u skladu sa Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1953. i 1977. godine.¹⁴³

137 Marija Draškić, «Ustav Srbije: Striktna ili kooperativna...», str. 38-39.

138 Sima Avramović, «Poimanje sekularnosti u Srbiji – refleksije sa javne rasprave u Ustavnom sudu», *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LIX, br. 2, 2011, str. 296.

139 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 28.

140 Ocena ustavnosti Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama, *Službeni glasnik*, 35/06, broj predmeta I Uz455/2011, Odluka Ustavnog suda od 16. januara 2013, str. 2-3; Vladimir Đurić, «Zakonsko uređivanje pravnog položaja crkava i vjerskih zajednica u Republici Srbiji: od osporavanja do unapređivanja», *Sveske za javno pravo*, br. 13, 4, 2013, str. 46.

141 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 4, st. 1.

142 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 10.

143 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Službeni list FNRJ*, br. 22/53; Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Službeni glasnik Savezne Republike Srbije*, br. 44/77.

Tradicionalnim i konfesionalnim crkvama i vjerskim zajednicama priznat je pravni kontinuitet stečen ranije.¹⁴⁴ Međutim, tradicionalne crkve i vjerske zajednice za upis u Registar crkava i vjerskih zajednica podnose samo prijavu,¹⁴⁵ dok konfesionalne crkve i vjerske zajednice i druge vjerske organizacije podnose zahtjev koji sadrži: a) odluku o osnivanju vjerske organizacije s imenima, prezimenima i brojevima identifikacionih dokumenata i potpisima osnivača od najmanje 0,001% punoljetnih državljana Republike Srbije koji imaju prebivalište u Republici Srbiji prema posljednjem zvaničnom popisu stanovništva ili stranih državljana sa stalnim boravkom na teritoriji Republike Srbije; b) statut ili drugi dokument vjerske organizacije; c) prikaz osnova vjerskog učenja, vjerskih obreda, vjerskih ciljeva i osnovnih aktivnosti vjerske organizacije i d) podatke o stalnim izvorima prihoda vjerske organizacije.¹⁴⁶

Zbog ovakve podjele subjekata vjerske slobode, kao i različitih uslova prilikom njihove registracije, ove odredbe (čl. 4 i čl. 18) Zakona bile su predmet ocjene ustavnosti. Pozivajući se na Smjernice o reviziji zakonodavstva koje se odnose na religiju ili vjerovanje OSCE-a i Venecijanske komisije prema kojima je dozvoljeno priznavanje «historijskih razlika u ulogama koje su različite religije igrale u historiji određene države, dok se te razlike ne upotrebljavaju kao opravdanje za diskriminaciju»¹⁴⁷ Sud je utvrdio da podjela subjekata vjerske slobode na tradicionalne, odnosno konfesionalne zajednice i sve ostale vjerske organizacije nije u suprotnosti s opštom zabranom diskriminacije. U pogledu razlika u postupku registracije Sud je istakao da se prilikom registracije ne postupa po sistemu odobrenja, već se provjerava ispunjenost zakonskih uslova za sticanje pravnog subjektiviteta, koje su tradicionalne crkve i vjerske zajednice već ispunile, budući da su u prošlosti priznate posebnim zakonima.

Ministarstvo je dužno donijeti rješenje o zahtjevu za upis u Registar u roku od 60 dana od dana prijema urednog zahtjeva i potrebne dokumentacije. U protivnom će se smatrati da je upis vjerske organizacije u Registar odobren.¹⁴⁸

Ministarstvo donosi rješenje o odbijanju zahtjeva za upis vjerske organizacije u Registar: a) ako su njeni ciljevi, učenje, obredi i djelovanje suprotni Ustavu i javnom poretku; b) ako ugrožavaju život, zdravlje, slobodu i prava drugih, prava djece, pravo na lični i porodični integritet i pravo na imovinu.¹⁴⁹ Rješenje o brisanju vjerske zajednice iz Registra Ministarstvo donosi u

144 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 17.

145 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 18.

146 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 18.

147 Ocena ustavnosti Zakona o crkvama i verskim zajednicama, str. 2.

148 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 20, st. 7.

149 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 20, st. 4.

slučajevima: a) ako takav zahtjev podnese crkva i vjerska zajednica ili vjerska organizacija; b) ako nastupe razlozi zbog kojih se odbija upis u Registar; c) ako je pravosnažnom sudskom presudom ustanovljeno da vjerska organizacija ostvaruje ciljeve drugačije od onih radi kojih je osnovana.¹⁵⁰ Rješenje o upisu, odbacivanju zahtjeva za upis, odbijanju upisa ili brisanju iz Registra konačno je i protiv njega se može pokrenuti upravni spor.¹⁵¹

6. 4. Autonomija crkava i vjerskih zajednica

Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama propisuje da su crkve i vjerske zajednice nezavisne od države i jednake pred zakonom, slobodne i autonomne u određivanju svog vjerskog identiteta i imaju pravo da samostalno uređuju svoj poredak, organizaciju i samostalno obavljaju svoje unutrašnje i javne poslove.¹⁵² Država nema pravo da se miješa ni u izbor sveštenika, odnosno vjerskih službenika koje biraju i postavljaju crkve i vjerske zajednice u skladu sa svojim autonomnim propisima i koji su slobodni i nezavisni u obavljanju bogoslužbene djelatnosti.¹⁵³

Osim pojedinih prava koja su, u pravnom poretku Srbije, bila zajamčena i prije stupanja na snagu Zakona, kao što je zabrana pozivanja sveštenika da svjedoči o činjenicama i okolnostima koje je saznao prilikom ispovijesti,¹⁵⁴ Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama propisuje i određena prava koja se ostvaruju u javnoj sferi, prilikom javnog djelovanja crkava i vjerskih zajednica, i / ili iziskuju saradnju države i crkava i vjerskih zajednica u njihovoj realizaciji. Zbog takvog karaktera i sadržine, ona su bila predmet ocjene ustavnosti u postupku pred Ustavnim sudom.¹⁵⁵

Naime, članom 8 st. 4 propisano je da sveštenici, odnosno vjerski službenici ne mogu biti pozvani na odgovornosti pred državnim organima za svoje postupanje pri obavljanju bogoslužbene djelatnosti. Ova odredba izazvala je najviše kritika i u prednacrtima zakona. Osim toga, osporavana je i odredba čl. 8 st. 9 kojom je predviđeno da država štiti službenu uniformu i njene dijelove, kao i obilježja čina i dostojanstva sveštenih lica, odnosno vjerskih službenika, u skladu sa zakonom i autonomnim pravom crkve ili vjerske zajednice.¹⁵⁶

150 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 22.

151 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 23.

152 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 6, st. 1-3.

153 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 8, st. 1-3.

154 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 8 st. 7.

155 Vladimir Đurić, "Zakonsko uređivanje...", str. 51.

156 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 8 st. 9.

Ustavni sud odbacio je inicijativu za ocjenu ustavnosti kao neosnovanu u pogledu člana 8 st. 4 i st. 9 obrazlažući da je cilj odredaba obezbjeđivanje slobode misli, savjesti i vjeroispovijesti, odnosno omogućavanje sveštenicima i vjerskim službenicima da «slobodno iznose svoje mišljenje tokom bogoslužjenja».

7. 4. Finansiranje i imovina crkava i vjerskih zajednica

Iako je Zakonom predviđeno da crkve i vjerske zajednice samostalno obezbjeđuju sredstva za obavljanje svoje djelatnosti i upravljaju svojom imovinom u skladu sa vlastitim autonomnim propisima,¹⁵⁷ predviđena je i mogućnost države da im pruža materijalnu pomoć.¹⁵⁸

U tom pogledu predviđeno je da se sredstva za zdravstveno, penzijsko i invalidsko osiguranje sveštenika, odnosno vjerskih službenika mogu obezbjeđiti u budžetu Republike Srbije.¹⁵⁹ Međutim, i ova odredba bila je predmet ocjene ustavnosti, jer država «finansira i promovira vjerovanje». Prema mišljenju Ustavnog suda, sporni član samo propisuje mogućnost finansiranja doprinosa za socijalno osiguranje sveštenika iz budžeta.¹⁶⁰ U praksi je takva mogućnost ostvarena donošenjem Uredbe o uplati doprinosa za penzijsko i invalidsko i zdravstveno osiguranje za sveštenike i vjerske službenike,¹⁶¹ kojom je predviđeno da se uplata doprinosa vrši za sveštenike i vjerske službenike svih registrovanih crkava i vjerskih zajednica.

Osim toga, finansijska pomoć države predviđena je i za izgradnju, održavanje i obnovu vjerskih objekata, osnivanje vjerskih obrazovnih ustanova i ustanova od izuzetnog historijskog, nacionalnog i kulturnog značaja i dr.¹⁶² Indirektna materijalna pomoć ogleda se u mogućnosti potpunog ili djelimičnog oslobađanja poreskih i drugih obaveza za obavljanje djelatnosti i obezbjeđivanje prihoda crkava i vjerskih zajednica.¹⁶³

Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i vjerskim zajednicama iz 2006. uređuje uslove, način i postupak vraćanja imovine koja je na teritoriji

157 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 26 st. 1-2.

158 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 28 st. 2.

159 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 29 st. 2.

160 Ocena ustavnosti Zakona o crkvama i verskim zajednicama, str. 5.

161 Uredbe o uplati doprinosa za penzijsko i invalidsko i zdravstveno osiguranje za sveštenike i verske službenike, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 46/2012.

162 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 32 st. 6, čl. 36 st. 3, čl. 41 st. 2, čl. 42, čl. 44 st. 1.

163 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 30.

Republike Srbije oduzeta od crkava i vjerskih zajednica primjenom propisa o agrarnoj reformi, nacionalizaciji, sekvestraciji i drugih propisa koji su done-seni i primjenjivani u periodu nakon 1945. godine.¹⁶⁴ Za ostvarivanje ovog prava osnovana je Direkcija za restituciju, a od 1. januara 2012. godine te poslove preuzela je Agencija za restituciju.¹⁶⁵

Direkciji za restituciju su u periodu 1. oktobar 2006. – 30. septem-bar 2008. crkve i vjerske zajednice podnijele ukupno 3049 zahtjeva za povrat imovine. Do 31. decembra 2010. godine putem naturalne restitucije crkvama i vjerskim zajednicama vraćeno je preko 40% u odnosu na traženo zemljište i 16.31% objekata. Najviše imovine vraćeno je Srpskoj pravoslavnoj crkvi, koja potražuje skoro 90% konfesionalne imovine koja je predmet restitucije.

Islamskoj zajednici nije vraćana imovina, uz obrazloženje da su zahtjev za vraćanje podnijela dva subjekta: Islamska zajednica Srbije i Islamska zajed-nica u Srbiji, a svaka od njih tvrdi da je pravni sljedbenik Islamske vjerske za-jednice Jugoslavije, kojoj je pravni subjektivitet priznat Zakonom o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije iz 1930. godine.¹⁶⁶

8. 4. Vjeronauka u državnim školama

Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama jamči pravo na vjersku nastavu u državnim i privatnim osnovnim i srednjim školama.¹⁶⁷ Međutim, vjerska na-stava u javne škole u Srbiji je uvedena i prije stupanja na snagu ovog Zakona. Naime, Uredbom¹⁶⁸ iz 2001. godine uvedena je vjerska pouka za tradicionalne crkve i vjerske zajednice i nastava alternativnog predmeta u osnovnoj i sred-njoj školi kao izbornih predmeta.¹⁶⁹ Nakon izbora jednog od dva predmeta

164 Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i vjerskim zajednicama, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 46/2006.

165 Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 72/2011, 108/2013 i 142/2014), čl. 63. st. 1 i 2.

166 Podaci preuzeti sa zvanične stranice Agencije za restituciju, <http://www.restitucija.gov.rs/latinala/direkcija-za-restituciju.php>, pristupljeno 6.5.2015.

167 Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, čl. 40.

168 Uredba o organizovanju i ostvarivanju verske nastave i nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 46/2001.

169 O vjeronauci u javnim školama pogledati: Marija Draškić, "Pravo deteta na slobodu veroispovesti u školi", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, XLIX, br. 1-4, 2001, str. 511-525; Sima Avramović "Pra-vo na versku nastavu u našem i uporednom evropskom pravu", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, XIII, br. 1, 2005, str. 46-64.

oni postaju obavezni za učenike,¹⁷⁰ što je propisano i izmjenama Zakona o osnovnoj školi¹⁷¹ i Zakona o srednjoj školi.¹⁷²

Međutim, ova Uredba bila je predmet ocjene ustavnosti i zakonitosti, kao i članovi Zakona o osnovnoj i Zakona o srednjoj školi kojima je izbor vjerske nastave ili nastave etičko-humanističkog sadržaja uveden kao obavezan. Prema ocjeni Ustavnog suda, uvođenjem vjerske nastave ne narušava se načelo odvojenosti crkve od države, posebno zbog toga što sadržaj ovog predmeta sporazumno donosi ministar prosvjete i sporta i ministar vjera a na usaglašeni prijedlog vjerskih zajednica.

O ustavnosti vjerske pouke u državnim školama Ustavni sud je ponovo raspravljao, odlučujući na zahtjev ocjene ustavnosti spomenute odredbe Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama. Ustavni sud je i ovu inicijativu za ocjenu ustavnosti odbacio kao neprihvatljivu, pozivajući se na Preporuku Savjeta Evrope br. 1202 iz 1993. godine, u kojoj je naglašeno da razvijanje znanja kod učenika o svojoj religiji predstavlja preduslov za pravu toleranciju i savladavanje predrasuda.¹⁷³

9. 4. Pružanje vjerskih usluga u javnim institucijama i pitanje priznanja vjerskih praznika

Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama predviđa mogućnost da se bogoslužnje i vjerski obredi mogu obavljati na zahtjev nadležnog organa u bolnicama, vojnim i policijskim objektima, zavodima za izvršenje krivičnih sankcija i drugim institucijama i objektima.¹⁷⁴

Zakonom o Vojsci Srbije predviđeno je organiziranje vjerske službe,¹⁷⁵ koja je uspostavljena sporazumom između Ministarstva odbrane i šest tradicionalnih crkava i vjerskih zajednica. Uredbom o vršenju vjerske službe u Vojsci

170 Uredba o organizovanju i ostvarivanju verske nastave, čl. 3.

171 Zakon o osnovnoj školi, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94 - odluka USRS, 22/2002, 62/2003 - dr. zakon, 64/2003 - ispr. dr. zakona, 101/2005 - dr. zakon i 72/2009 - dr. zakon, čl. 22.

172 Zakon o srednjoj školi, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/2002, 25/2002 - ispr., 62/2003 - dr. zakon, 64/2003 - ispr. dr. zakona, 101/2005 - dr. zakon i 72/2009 - dr. zakon, čl. 27, st. 4.

173 Ocena ustavnosti Zakona o crkvama i verskim zajednicama, str. 6.

174 Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 31 st. 4.

175 Zakon o Vojsci Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 116/07 i 88/09, čl. 25.

Srbije¹⁷⁶ utvrđeno je da vjersku službu vrše sveštenici, odnosno vjerski službenici tradicionalnih crkava i vjerskih zajednica, koji obavljaju bogoslužbene i ostale vjerske djelatnosti, u skladu s njihovim autonomnim propisima.

Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija¹⁷⁷ i Pravilnikom o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora osuđenom se priznaje pravo na vršenje vjerskih obreda, posjete sveštenika ili vjerskih službenika i pravo na posjedovanje vjerske literature.¹⁷⁸ Osim toga, propisano je da se osuđenom obezbjeđuje ishrana vodeći računa o njegovim vjerskim uvjerenjima, a prema mogućnostimazavoda.¹⁷⁹

Prema Zakonu o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji, praznuju se sljedeći vjerski praznici: prvi dan pravoslavnog Božića (7. januar); Vaskršnji praznici počev od Velikog petka zaključno sa drugim danom Vaskrsa.¹⁸⁰ Članom 4. predviđeno je da zaposleni imaju pravo da ne rade u dane sljedećih vjerskih praznika: 1) pravoslavci – na prvi dan krsne slave; 2) katolici i pripadnici drugih hrišćanskih vjerskih zajednica – na prvi dan Božića i u dane Uskrsa, od Velikog petka zaključno sa drugim danom Uskrsa prema njihovom kalendaru; 3) pripadnici Islamske zajednice – na prvi dan Ramazanskog bajrama i prvi dan Kurbanskog bajrama; 4) pripadnici Jevrejske zajednice – na prvi dan Jom Kipura.

10. 4. Vjera i pravni sistem

U Srbiji su vjerski i građanski brak bili izjednačeni sve do 1946. godine, kada se uvodi obavezni građanski brak. Prednacrtom građanskog zakonika iz 2011. predloženo je da se «brak zaključuje u svečanom građanskom ili vjerskom obliku».¹⁸¹ Međutim, za to je potrebna promjena Ustava iz 2006. godine, koji propisuje da se brak zaključuje pred državnim organom. Do momenta pisanja ovog rada ove izmjene kao i novi Građanski zakonik nisu usvojeni.

176 Uredba o vršenju vjerske službe u Vojsci Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 22 od 31. marta 2011.

177 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 55/14, čl. 125, st. 1-3.

178 Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 2/2010 i 6/2012, čl. 50 st. 1-3.

179 Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, čl. 37 st. 3.

180 Zakon o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 43/2001, 101/2007 i 92/2011, čl. 2.

181 *Prednacrt Građanskog zakonika Republike Srbije: Porodični odnosi*, Beograd: juni 2011. Dostupno na: <http://arhiva.mpravde.gov.rs/lt/articles/zakonodavna-aktivnost/gradjanski-zakonik/>, pristupljeno 13.6. 2015.

Kao i u ostalim zemljama, i u Srbiji postojeće zakonodavstvo osigurava građanskopravne posljedice normama crkvenog prava ili internog prava vjerske zajednice koje reguliraju status pravnih osoba unutar crkve ili vjerske zajednice. Naime, čl. 9 st. 2–3 Zakona propisuje da «organizacione jedinice i ustanove crkava i vjerskih zajednica mogu steći svojstvo pravnog lica u skladu s autonomnim propisima crkve, odnosno vjerske zajednice, a na osnovu odluke nadležnog organa crkve i vjerske zajednice». Osim toga, za izvršavanje pravosnažnih odluka i presuda koje izdaju nadležni organi crkava i vjerskih zajednica predviđeno je da država pruža odgovarajuću pomoć, na njihov zahtjev, u skladu sa zakonom.

Budući da ova odredba podrazumijeva miješanje državnog i vjerskog prava, ovo rješenje bilo je osporavano u postupku pred Ustavnim sudom. Ustavni sud odbacio je inicijativu za pokretanje postupka za ocjenu ustavnosti čl. 7 st. 2, uz obrazloženje da ova odredba uređuje samo mogućnost pružanja pomoći u izvršenju odluka, i to prije svega pomoć organa državne uprave u skladu sa zakonom, ali ne na račun ostvarivanja Ustavom zajamčenih prava.¹⁸²

Dakle, sloboda vjere ili uvjerenja i njenog ispoljavanja je, u skladu s međunarodnim normama, garantirana Ustavom Republike Srbije i Zakonom o crkvama i vjerskim zajednicama iz 2006. godine. Iako je Ustav izričito proglasio svjetovnost države kao ustavno načelo, Ustavni sud je u postupku ocjene ustavnosti Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama utvrdio da u pogledu odnosa države i crkava i vjerskih zajednica u Srbiji postoji tzv. kooperativni model, odnosno odvajanje uz saradnju. Saradnja između države i crkava i vjerskih zajednica «radi unapređivanja vjerske slobode i ostvarivanja opšteg dobra i zajedničkog interesa» predviđena je Zakonom, a zbog ostvarivanja tih ciljeva predviđena je i mogućnost pružanja materijalne pomoći crkvama i vjerskim zajednicama. Konkretna saradnja je, kao i u drugim državama, ostvarena na odgojno-obrazovnom, karitativnom, socijalnom i zdravstvenom području.

5. CRNA GORA

1. 5. Normativni okvir i institucije za zaštitu slobode vjere

Nakon referenduma 21. maja 2006. godine, Crna Gora je postala nezavisna, suverena država. Ustavotvorna skupština je na svom trećem zasjedanju 2007.

182 Ocena ustavnosti Zakona o crkvama i verskim zajednicama, str. 3.

godine usvojila Ustav kojim se, kao jedno od temeljnih ljudskih prava i sloboda, jamči sloboda vjeroispovijesti.

Naime, članom 46 Ustava iz 2007. garantuje se pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti, kao i pravo da se promijeni vjera ili uvjerenje i sloboda pojedinca da sam ili u zajednici s drugima javno ili privatno ispoljava vjeru ili uvjerenje molitvom, propovijedima, običajima ili obredom.¹⁸³ Ova ustavna sloboda dodatno je zajamčena zabranom neposredne ili posredne diskriminacije po osnovu vjere ili uvjerenja.¹⁸⁴ Osim individualne slobode vjere, Ustav iz 2007. propisuje i da su vjerske zajednice odvojene od države, ravnopravne i slobodne u vršenju vjerskih obreda i vjerskih poslova.¹⁸⁵

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine još uvijek se primjenjuje u Crnoj Gori. U odnosu na slobodu vjere i pravni položaj vjerskih zajednica ovaj Zakon vrlo je restriktivan i odražava sistem odvajanja religijskog i političkog autoriteta karakterističnog za socijalističke zemlje. Iako postoje određene aktivnosti na donošenju novog zakona o vjerskim zajednicama u Crnoj Gori, do njegovog usvajanja nije došlo do momenta pisanja ovog rada.¹⁸⁶

Dodatna pravna zaštita slobode vjere ili uvjerenja osigurana je sporazumima između države i vjerskih zajednica. U tom pogledu prvi je zaključen Temeljni ugovor sa Svetom Stolicom o pravnom položaju Rimokatoličke crkve, 24. juna 2011. godine u Vatikanu, koji ima status međunarodnog ugovora. Nakon toga, 30. januara 2012. godine zaključen je Ugovor o uređenju odnosa od zajedničkog interesa između Vlade Crne Gore i Islamske zajednice u Crnoj Gori, a 31. januara 2012. Ugovor o uređenju odnosa od zajedničkog interesa između Vlade Crne Gore i Jevrejske zajednice u Crnoj Gori. Ovim ugovorima regulirana su najznačajnija pitanja koja nisu regulirana Zakonom iz 1977, kao što su pitanja osnivanja obrazovnih, dobrotvornih i socijalnih ustanova. Međutim, takav ugovor Crna Gora nije zaključila s pravoslavnim crkvama. Naime, na području Crne Gore postoje dvije pravoslavne crkve. Srpska pravoslavna crkva (Mitropolija Crnogorsko-primorska i Eparhija Budimljansko-nikšićka), koja nije registrovana ali ima kanonski legitimitet i Crnogorska pravoslavna crkva, registrovana 2000. godine, koja nema kanonski legitimitet. Između ovih crkava vode se brojni imovinsko-pravni sporovi oko

183 Ustav Crne Gore, *Službeni list Crne Gore*, br. 1/2007, čl. 46 st. 1.

184 Ustav Crne Gore, čl. 8 st. 1; Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni list Crne Gore*, br. 46/2010, čl. 17.

185 Ustav Crne Gore, čl. 14.

186 Prijedlog za izmjenu programa rada Vlade Crne Gore za 2014. godinu. Dostupno na zvaničnoj stranici Vlade Crne Gore: www.gov.me, pristupljeno 12.5.2015.

kulturnog i historijskog naslijeđa,¹⁸⁷ a vjernici i vjerski službenici se, nerijetko, sukobljavaju.¹⁸⁸

Zaštita slobode vjere, kao i u ostalim državama koje su predmet ovog rada, ostvaruje se u postupku pred redovnim sudovima i pred institucijama za zaštitu ljudskih prava: Zaštitnikom/com ljudskih prava i sloboda u Crnoj Gori¹⁸⁹ i Ustavnim sudom.¹⁹⁰

2. 5. Sloboda vjerovanja / uvjerenja i njegovog manifestiranja

Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine zajamčena je sloboda ispovijedanja vjere kao privatne stvari čovjeka.¹⁹¹ Budući da se shvata kao, isključivo, privatna stvar, vjera se može ispoljavati u privatnosti doma i u okviru vjerskih objekata, ili izuzetno, uz prethodno pribavljeno odobrenje od nadležnog opštinskog organa uprave, u «drugim javnosti pristupačnim prostorijama koje vjerska zajednica u skladu sa zakonom koristi».

Zabranjeno je prisiljavanje osobe da postane pripadnik neke vjerske zajednice, da ostane pripadnik te zajednice ili da iz nje istupi, prisiljavanje ili zabranjivanje učestvovanja u vjerskim obredima ili drugim ispoljavanjima vjerskih osjećanja.¹⁹² Osim toga, zabranjena je i diskriminacija na osnovu vjerskih ubjeđenja, ograničavanje građana u ostvarivanju prava koja im pripadaju po zakonu zbog vjerskih ubjeđenja, pripadnosti nekoj vjeroispovijesti ili vjerskoj zajednici ili zbog vršenja, odnosno učestvovanja u vršenju vjerskih obreda i drugim ispoljavanjima vjerskih osjećanja.

Sloboda vjere štiti se i odredbama krivičnog prava u okviru sljedećih krivičnih djela: sprečavanja ili ograničavanja slobode vjerovanja ili ispovijedanja vjere, sprečavanja ili ometanja vršenja vjerskih obreda, prinuđivanja na

187 Informacija o potrebi donošenja predloga zakona o slobodi vjeroispovijesti. Dostupno na zvaničnoj stranici Vlade Crne Gore: www.gov.me, pristupljeno 12.5.2015.

188 Pogledati izvještaje o vjerskim slobodama Američke ambasade u Podgorici za period 2008-2014. Dostupno na: <http://podgorica.usembassy.gov/reports-mn.html>, pristupljeno 12.5.2015.

189 Zakon o Zaštitniku/ci ljudskih prava i slobode Crne Gore, *Službeni list Crne Gore*, br. 42/11, čl. 28.

190 Zakon o Ustavnom sudu Crne Gore, *Službeni list Crne Gore*, br. 64/2008, 46/2013, 51/2013, čl. 48 st. 1.

191 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Službeni list Socijalističke Republike Crne Gore*, br. 9/77, 26/77, 29/89, 39/89, 27/94, 36/03, čl. 1 st. 1-2.

192 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 7 st. 1-3.

izjašnjavanje o vjerskom uvjerenju,¹⁹³ povrede ravnopravnosti¹⁹⁴ i izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti.¹⁹⁵

Međutim, kao i u ostalim državama i dalje su prisutni napadi na vjerske objekte, groblja i imovinu vjerskih zajednica i uznemiravanje vjerskih službenika.¹⁹⁶ Prema izvještaju organizacije *Akcija za ljudska prava* o stanju ljudskih prava za 2010. i 2011. godinu, posebno su zabilježeni slučajevi sukoba između sveštenstva, vjernika i pristalica dviju pravoslavnih crkava.¹⁹⁷

3. 5. Ograničenja iskazivanja vjere ili uvjerenja

Ustav Crne Gore propisuje da se sloboda ispoljavanja vjerskih uvjerenja može ograničiti samo ako je to neophodno radi zaštite života i zdravlja ljudi, javnog reda i mira, kao i ostalih prava zajamčenih Ustavom.¹⁹⁸

Budući da Zakon iz 1977. potiče iz vremena socijalističkog režima, ne predviđa mogućnost javnog iskazivanja vjere i ograničava vjerske zajednice u njihovom djelovanju, zabranjujući im obavljanje djelatnosti od opšteg i posebnog društvenog značaja i osnivanje tijela za takvu djelatnost.¹⁹⁹ Štaviše, član 25 propisivao je novčanu kaznu od deseterostrukog do tristostrukog iznosa minimalne zarade za vjersku zajednicu koja vrši poslove koji se ne smatraju vjerskim obredima, odnosno vjerskim poslovima. Međutim, odredbe člana 25 i 26 Zakona stavljene su van snage odlukom Ustavnog suda Crne Gore. Ugovorima koje je Crna Gora potpisala s vjerskim zajednicama regulirana su pitanja osnivanja obrazovnih, dobrotvornih i socijalnih ustanova, o čemu će u nastavku biti riječi.

Pred Ustavnim sudom Crne Gore pokrenuta je inicijativa za ocjenu ustavnosti i zakonitosti čl. 14 st. 1 Ugovora sa Islamskom zajednicom, kojim je predviđeno pravo vjernika da, prema nacionalnoj pripadnosti, vjeroispovijesti ili običajima, nosi kapu ili maramu kao sastavni dio nošnje. Ovo pravo

193 Krivični zakonik, *Službeni list Republike Crne Gore*, broj 70/200313/2004, 47/2006, *Službeni list Crne Gore*, br. 40/2008,25/2010, 32/2011, 40/2013 i 56/2013, čl. 161.

194 Krivični zakonik, čl. 159.

195 Krivični zakonik, čl. 370.

196 Pogledati Izvještaje o vjerskim slobodama Američke ambasade u Podgorici za period 2008-2014. Dostupno na: <http://podgorica.usembassy.gov/reports-mn.html>, pristupljeno 12.5.2015.

197 Tea Gorjanc Prelević, ur. *Ljudska prava u Crnoj Gori 2010-2011* (Podgorica: Akcija za ljudska prava, 2011), str. 287.

198 Ustav Crne Gore, čl. 46 st. 3.

199 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 5 st. 1, čl. 6.

građanima je zajamčeno i Zakonom o ličnoj karti.²⁰⁰ U inicijativi, koja je pokrenuta nakon što je učenica gimnazije „Niko Rolović“ iz Bara počela dolaziti u školu s maramom, ističe se da je navedeni član u suprotnosti sa čl. 1, 14, i 16 Ustava Crne Gore, odnosno garancijom odvojenosti države i vjerskih zajednica i čl. 5 Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju, koji propisuje da je javno obrazovanje svjetovnog karaktera i da u ustanovama javnog obrazovanja nijedozvoljenoreligijskodjelovanje.²⁰¹

U odgovoru na ovu inicijativu Ministarstvo za ljudska i manjinska prava istaklo je da je nošenje vjerske marame sastavni dio primjene i praktkovanja islama, a zabrana njenog nošenja značila bi ograničavanje ispoljavanja vjerskih ubjeđenja, zajamčeno čl. 9 st. 1 Evropske konvencije.²⁰² Ustavni sud do momenta pisanja ovog rada nije donio odluku.

4. 5. Odnos države i vjere: odvajanje uz saradnju

Prema Ustavu vjerske zajednice odvojene su od države, ravnopravne i slobodne u vršenju vjerskih obreda i vjerskih poslova.²⁰³ Za razliku od Ustava iz 1992, kojim je bilo predviđeno da država materijalno pomaže crkvama i vjerskim zajednicama, Ustav iz 2007. ne sadrži takvu odredbu.

U skladu s načelom o odvojenosti vjere i države i shvatanjem vjere kao privatne stvari, Zakonom iz 1977. godine predviđeno je da se vjerski obredi i vjerski poslovi mogu vršiti samo u crkvama, hramovima i službenim prostorijama vjerskih zajednica, kao i dvorištima i grobljima vezanim za te objekte, ukoliko s njima čine jednu cjelinu. Izuzetno, uz odobrenje nadležnih organa, za koje se zahtjev mora podnijeti najmanje 20 dana prije, vjerski obredi mogu se vršiti i u drugim javnosti pristupačnim prostorijama koje vjerska zajednica, u skladu sa zakonom, koristi.²⁰⁴

Izričito je zabranjena zloupotreba vjerskih zajednica i njihovih institucija u političke svrhe. Međutim, u izvještaju o potrebi donošenja novog

200 Zakon o ličnoj karti, *Službeni list Crne Gore*, br. 12/07, 73/10, 28/11, 50/12, 10/14, čl. 13 st 3.

201 Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 64/02, 31/05, 49/07 i *Službeni list Crne Gore*, br. 04/08, 21/09, 45/10, 40/11, 45/11, 36/13, 39/13 i 44/13.

202 Odgovor Ministarstva za ljudska i manjinska prava na navode sadržane u Inicijativi za pokretanje postupka za ocjenu ustavnosti i zakonitosti odredbe člana 14 stav 1 Ugovora o uređenju odnosa od zajedničkog interesa između Vlade Crne Gore i Islamske zajednice u Crnoj Gori. Dostupno na zvaničnoj stranici Vlade Crne Gore: www.gov.me, pristupljeno 12.5.2015.

203 Ustav Crne Gore, čl. 14.

204 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 9.

zakona o slobodi vjere navodi se da se mnogi objekti u vlasništvu vjerskih zajednica koriste u političke svrhe u toku izborne kampanje, da značajan broj vjerskih lica prisustvuje političkim manifestacijama, kao i da se na stranačkim skupovima obavljaju vjerski obredi.²⁰⁵

Ugovorima o pitanjima od zajedničkog interesa, država i vjerske zajednice obavezale su se na saradnju «u cilju cjelovitog, duhovnog i materijalnog razvoja čovjeka i promovisanja opšteg dobra». Zakonom iz 1977. predviđena je i mogućnost države da dodjeljuje materijalnu podršku vjerskim zajednicama. Prema tome, model odvajanja države i vjerskih zajednica, kao i u drugim državama, dopunjen je konceptom njihove uzajamne saradnje. Time se i Crna Gora opredijelila za pristup većine evropskih zemalja koji prepoznaje pozitivnu društvenu ulogu vjerskih zajednica.

5. 5. Pravni status crkava i vjerskih zajednica

Na osnovu Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, vjerske zajednice imaju status pravnog lica, koji dobijaju u postupku registracije kod nadležnog državnog organa. Osnivanje ili prestanak rada vjerske zajednice, odnosno njenog organa ili organizacije osnivač je dužan u roku od 15 dana prijaviti opštinskom organu uprave nadležnom za unutrašnje poslove na čijoj je teritoriji sjedište novoosnovane ili ukinute vjerske zajednice, odnosno njenog organa ili organizacije. Za razliku od zakonskih rješenja u BiH i Srbiji, nema podjele na tradicionalne i ostale vjerske zajednice. Svim vjerskim zajednicama garantirana su jednaka prava i isti pravni položaj.²⁰⁶

U Crnoj Gori trenutno je registrovano 20 vjerskih zajednica. Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, jedino nije registrovana Mitropolija crnogorsko-primorska, koja odbija da se registruje ističući da je «ranije utemeljena od važećeg Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, odnosno da država ne može zadirati u njena stečena prava imajući u vidu da je osnovana 1219. godine».²⁰⁷

205 Informacija o potrebi donošenja predloga zakona o slobodi vjeroispovijesti. Dostupno na zvaničnoj stranici Vlade Crne Gore: www.gov.me, pristupljeno 12.5.2015.

206 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 2 st. 2-4.

207 Informacija o potrebi donošenja predloga zakona o slobodi vjeroispovijesti. Dostupno na zvaničnoj stranici Vlade Crne Gore: www.gov.me, pristupljeno 12.5.2015.

6. 5. Autonomija crkava i vjerskih zajednica

U skladu sa članom 4 Zakona iz 1977. vjerske zajednice slobodne su u vršenju vjerskih poslova i vjerskih obreda. Isto tako, u ugovorima o uređenju odnosa od zajedničkog interesa vjerskim zajednicama garantovano je slobodno uređivanje unutrašnjeg ustrojstva, osnivanje, mijenjanje i ukidanje organizacionih oblika. Tim ugovorima je, također, predviđeno da su vjerske zajednice nadležne za imenovanje ili smjenu osoblja crkava i vjerskih zajednica.

Zakonom iz 1977, kao što je ranije naglašeno, zabranjeno je obavljanje djelatnosti od opšteg i posebnog društvenog značaja i osnivanje tijela za takvu djelatnost u okviru vjerskih zajednica. Međutim, u ugovorima zaključenim između države i vjerskih zajednica zajamčeno je pravo vjerskih zajednica da grade vjerske objekte, da osnivaju udruženja, vjerske škole i institucije za obrazovanje vjerskih službenika, kao i institucije za obezbjeđivanje dobrotvornog djelovanja i socijalne pomoći.

Dakle, jaz između Zakona iz 1977, Ustava iz 2007. i nedostatka novog zakona kojim bi se uređivala pitanja pravnog položaja vjerskih zajednica u Crnoj Gori u skladu s međunarodnim standardima nadomješten je ugovorima zaključenim s pojedinim vjerskim zajednicama.

7. 5. Finansiranje i imovina crkava i vjerskih zajednica

Iako se, za razliku od Ustava iz 1992, u Ustavu iz 2007. ne spominje izričito mogućnost države da pruža materijalnu pomoć vjerskim zajednicama, Zakonom iz 1977. predviđeno je da «društveno političke zajednice mogu davati materijalnu pomoć vjerskim zajednicama», kao i da se «odlukom kojom se dodjeljuje pomoć može odrediti i svrha u koji se pomoć ili njen dio može upotrijebiti».²⁰⁸

Zbog nedostatka detaljne regulacije o uslovima pružanja materijalne pomoći vjerskim zajednicama, dosadašnja praksa omogućavala je diskrecione odluke nadležnog Ministarstva za ljudska i manjinska prava. Stoga je, 2013. godine, Ministarstvo donijelo interni akt – Kriterijum za dodjelu materijalne pomoći vjerskim zajednicama (br. 01-1297/13 od 27. maja 2013. godine).

Ugovorima s vjerskim zajednicama uređeno je pravo kupovine, posjedovanja, korištenja i otuđivanja pokretnih i nepokretnih dobara, a u tu svrhu vjerskim zajednicama garantirano je i pravo osnivanja fondacija.²⁰⁹ Osim toga,

208 Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, čl. 23.

209 Ugovor sa Islamskom zajednicom, čl. 10; Ugovor sa Jevrejskom zajednicom, čl. 9 i Temeljni ugovor sa Svetom Stolicom, čl. 11.

predviđeno je i donošenje zakona o restituciji imovine. Međutim, iako postoje određene aktivnosti na tom planu, taj zakon do danas nije donesen. Izmjenama i dopunama Zakona o povraćaju imovinskih prava i obeštećenju iz 2004. predviđena je mogućnost da vjerske zajednice podnose prijave za evidentiranje imovine koja im je oduzeta u korist opštenarodne, državne, društvene ili zadružne svojine bez pravične ili tržišne nadoknade. Ta prijava, međutim, ne predstavlja zahtjev za ostvarivanje prava na osnovu koga se može izvršiti povrat oduzete imovine ili obeštećenje.²¹⁰

Vjerske zajednice oslobođene su plaćanja poreza. Za pružanje usluga koje imaju za cilj da zadovolje potrebe vjernika ne plaća se porez na dodatnu vrijednost.²¹¹ Iako je, Zakonom o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, predviđena obaveza vjerskih zajednica da uplaćuju doprinose za penzijsko, invalidsko i zdravstveno osiguranje sveštenika i vjerskih službenika,²¹² u izvještajima o provedbi ugovora s vjerskim zajednicama navodi se da je Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Rimokatoličkoj crkvi i Islamskoj zajednici dalo finansijsku pomoć za regulisanje zaostalih doprinosa za penzijsko-invalidsko osiguranje vjerskih lica.²¹³

8. 5. Pružanje vjerskih usluga u javnim institucijama i pitanje priznanja vjerskih praznika

U pogledu pružanja vjerskih usluga u javnim institucijama i u Crnoj Gori ostvarena je konkretna saradnja između države i vjerskih zajednica. Naime, u ugovorima o pitanjima od zajedničkog interesa, vjerskim zajednicama garantirano je pravo na brigu o vjernicima koji se nalaze u vojsci ili u policiji, u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, bolnicama i drugim zdravstvenim ustanovama i ustanovama za socijalnu zaštitu i pomoć, bilo javnog ili privatnog tipa.²¹⁴

210 Zakon o povraćaju oduzete imovine i obeštećenju, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 21/04 od 31.3.2004, 49/07 od 10.8.2007, 60/07 od 09.10.2007 i *Službeni list Crne Gore*, br. 12/07 od 14.12.2007.

211 Zakon o porezu na dodatnu vrijednost, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 65/2001, čl. 26 st. 12.

212 Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, *Službeni list Crne Gore*, br. 13/07, 79/08, 86/09, 78/10, čl. 5-6.

213 Informacija o sprovođenju Ugovora o uređenju odnosa od zajedničkog interesa između Vlade Crne Gore i Islamske zajednice u Crnoj Gori. Dostupno na zvaničnoj stranici Vlade Crne Gore: www.gov.me, pristupljeno 12.5.2015.

214 Ugovor s Islamskom zajednicom, čl. 18 st. 1; Temeljni ugovor sa Svetom Stolicom, čl. 17; Ugovor s Jevrejskom zajednicom, čl. 16, st. 1

Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija i Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora, osuđenom licu obezbjeđuje se pravo na posjedovanje vjerske literature, posjete vjerskih službenika i oslobađanje od rada u dane vjerskih praznika.²¹⁵

Zakonom o svetkovanju vjerskih praznika,²¹⁶ koji je usaglašen s kanoni- ma vjerskih zajednica, predviđeno je da su poslodavci dužni zaposlenima dati plaćeno odsustvo za vjerske praznike, a zaposleni su dužni da o tome obavijeste poslodavca najkasnije tri dana prije vjerskog praznika.

U tom pogledu, pravo na plaćeno odsustvo pripada: pravoslavcima za Badnji dan, Božić (dva dana), Veliki petak, Vaskrs (drugi dan) i krsnu slavu; rimokatolicima za Badnji dan, Božić (dva dana), Veliki petak, Uskrs (drugi dan) i blagdan Svi Sveti; muslimanima za Ramazanski bajram (tri dana) i Kurban- ski bajram (tri dana); Jevrejima za Pashu (dva dana) i Jom Kipur (dva dana).²¹⁷ U slučaju nepoštivanja ovog prava, poslodavcima je zapriječeno novčanom kaznom za prekršaj u iznosu od jedne polovine do dvadeseterostrukog iznosa minimalne zarade u državi.

9. 5. Vjeronauka u javnim školama

U osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori vjeronauka se ne izučava.²¹⁸ U Temeljnem ugovoru sa Svetom Stolicom izričito je naglašeno da će mogućnost izučavanja katoličke vjere u javnim školama biti regulisana budućim ugovorom između strana, imajući u vidu viševjersku strukturu države, kao i tekući proces zakonskih reformi.²¹⁹

10. 5. Vjera i pravni sistem

U Crnoj Gori obavezna je građanska forma braka. Zakonom iz 1977. propisano je da se vjenčanje po vjerskom obredu može izvršiti samo nakon za-

215 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 114-116. Dostupno na: <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/KUCNI-RED-za-izvršenje-kazne-zatvora.pdf>, pristupljeno 12.5.2015.

216 Zakon o svetkovanju vjerskih praznika, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 56/93, 27/94.

217 Zakon o svetkovanju vjerskih praznika, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 56/93, 27/94, čl. 3.

218 Tea Gorjanc Prelević, *Ljudska prava*, str. 285.

219 Temeljni ugovor sa Svetom Stolicom, čl. 18 st. 2.

ključenja braka pred nadležnim državnim organima. Međutim, Odlukom Ustavnog suda Republike Crne Gore²²⁰ utvrđeno je da odredba ovog člana nije u saglasnosti s Ustavom, budući da «ograničava vjersku zajednicu da, na zahtjev građanina, slobodno izvrši vjerski obred vjenčanja prije ili nezavisno od zaključenja braka kod nadležnih državnih organa», čime se «istovremeno ograničava sloboda vjeroispovijesti».

Kao i u ostalim zemljama, i u Crnoj Gori postojeće zakonodavstvo osigurava građanskopravne posljedice normama kanonskog prava koje reguliraju status pravnih osoba unutar Katoličke crkve. Naime, članom 2 Temeljnog ugovora sa Svetom Stolicom Crna Gora se obavezala da će priznati «javno pravni subjektivitet Katoličke crkve i svih crkvenih ustanova, u skladu sa načelima svog Ustava i kanonskim pravom Katoličke crkve.» Osim toga, ovim ugovorom je, također, predviđeno da crkvena pravna lica imaju pravo kupovati, posjedovati, koristiti ili otuđivati pokretna i nepokretna dobra, te sticati i otuđivati imovinska prava, prema odredbama kanonskoga prava i zakonodavstva Crne Gore.²²¹

Sloboda vjere ili uvjerenja u Crnoj Gori je, u skladu s međunarodnim normama, zajamčena Ustavom iz 2007. godine, koji, osim individualne slobode vjere, regulira i njen kolektivni, odnosno institucionalni aspekt proglašavajući vjerske zajednice ravnopravnim i slobodnim u vršenju vjerskih obreda i vjerskih poslova. Međutim, Crna Gora je jedina država u kojoj je još uvijek na snazi Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine, koji garantira slobodu vjere kao privatne stvari pojedinca i odražava sistem odvajanja religijskog i političkog autoriteta karakterističnog za socijalističke zemlje. Stoga su brojne odredbe ovog Zakona u suprotnosti s Ustavom iz 2007. i međunarodnim normama. Taj jaz nadomješten je ugovorima zaključenim s pojedinim vjerskim zajednicama. Prema tome, model odvajanja države i vjerskih zajednica, kao i u drugim državama, dopunjen je konceptom njihove uzajamne saradnje, čime se i Crna Gora opredijelila za pristup većine evropskih zemalja koji prepoznaje pozitivnu društvenu ulogu vjerskih zajednica.

Za razliku od Bosne i Hercegovine, u kojoj još uvijek nije potpisan ugovor s Islamskom zajednicom, zbog protivljenja pojedinih članova u Vijeću ministara prijedlogu člana ugovora koji govori o specifičnostima islamske

220 Odluka Ustavnog suda Republike Crne Gore br. 33/2000 i 36/2000, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 36/03.

221 Ugovor s Islamskom zajednicom, čl. 10; Ugovor s Jevrejskom zajednicom, čl. 9 i Temeljni ugovor sa Svetom Stolicom, čl. 11.

vjerske prakse, u Crnoj Gori je 30. januara 2012. godine zaključen Ugovor o uređenju odnosa od zajedničkog interesa između Vlade Crne Gore i Islamske zajednice u Crnoj Gori. Tim Ugovorom je predviđeno da se, u skladu s internim aktima poslodavca, zaposlenima da mogućnost korištenja odmora u toku radnog vremena radi obavljanja džuma-namaza petkom i pravo vjernika na nošenje marame ili kape i zabranu posredne ili neposredne diskriminacije prilikom zaposlenja, u postupku pred državnim organima i u sistemu obrazovanja.

6. ZAKLJUČAK

Nakon početka procesa demokratizacije 1990-ih godina i disolucije jugoslavenske federacije u novim nezavisnim državama napušta se socijalističko shvaćanje religije kao, isključivo, privatne stvari, koja se ispoljava u privatnosti doma i vjerskim objektima. U ustavnim dokumentima se, u skladu s međunarodnim normama, daju opće garancije individualnog i kolektivnog aspekta slobode vjere i njenog ispoljavanja u «privatnosti ili javnosti» – obredima, pridržavanjem vjerskih propisa, držanjem do običaja i drugih vjerskih aktivnosti.

Dalja razrada općih garancija data je u zakonima o slobodi vjere i pravnom položaju vjerskih zajednica, koji su doneseni tokom 2000-ih godina, uz izuzetak Crne Gore, u kojoj je još uvijek na snazi Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine.

U Bosni i Hercegovini Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju vjerskih zajednica iz 2004, kao što mu sam naziv govori, nastoji uspostaviti ravnotežu u pogledu normiranja zaštite individualnih vjerskih prava i sloboda i kolektivnih prava crkava i vjerskih zajednica, dok su zakoni u Srbiji i Hrvatskoj skoro u potpunosti fokusirani na kolektivnu dimenziju prava na slobodu vjere.

Iako je zadržana institucionalna i funkcionalna odvojenost države i vjerskih zajednica, što je garantirano u ustavima država koje su bile predmet ovog rada, u osnovi se može reći da postoji model odvajanja uz saradnju na pitanjima od zajedničkog interesa. Ta saradnja naročito se očituje na obrazovnom, kulturnom, zdravstvenom i dr. planu, kao i u mogućnosti pružanja materijalne pomoći vjerskim zajednicama od strane države. To se pobliže uređuje zakonima i posebnim sporazumima zaključenim između države i vjerskih zajednica o pitanjima od zajedničkog interesa. Međutim, određenim broičano značajnijim vjerskim zajednicama, u pojedinim državama, osigurava se dife-

renciran tretman zbog različitih historijskih, društvenih i političkih razloga. Naprimjer, u Hrvatskoj je uspostavljen poseban režim za Katoličku crkvu, zbog međunarodnog karaktera ugovora s Vatikanom, kao i činjenice da se skoro 90% stanovništva izjašnjava kao katolici.

Različit tretman vjerskih zajednica prisutan je i u drugim državama zbog, izričite ili faktičke, podjele na tradicionalne i druge crkve i vjerske zajednice i različitih uslova njihove registracije. Samo u Crnoj Gori, iako su Ustavom iz 1992. godine bile naznačene tradicionalne crkve i vjerske zajednice, u važećem Ustavu iz 2007. kao i Zakonu iz 1977. ne postoji takva podjela, niti različiti uslovi registracije vjerskih zajednica.

U osnovi možemo reći da su ustavne i zakonske odredbe o slobodi vjere i njenog manifestiranja u državama koje su bile predmet ovog rada usklađene s normama međunarodnog prava. Budući da jedino u Crnoj Gori još uvijek nije donesen novi zakon kojim bi se uređivala pitanja slobode vjere i pravnog položaja vjerskih zajednica u skladu s međunarodnim standardima, jaz između Zakona iz 1977. i Ustava iz 2007. nadomješten je ugovorima o pitanjima od zajedničkog interesa, koje je Crna Gora zaključila s pojedinim vjerskim zajednicama.